

KAZINCZY OTTHONN.

III.

A kázméri mézes hetek édesen és boldogan telnek. Kazinczy és felesége, mint az ég madarai, örülnek a létnek: az égnek, a földnek, a napsugárnak, a hervadásnak, a kies tájnak, a családi nyájas fészeknek, a gondtalanságnak és kényelemnek. A természet külső pompája s a házi élet belső bája szívöket ismeretlen gyönyörűséggel tölti el; a mint együttes dobbanással veszik és érzik közös üdvök benyomásait és fellobbanásait, úgy tetszik, mintha minden szebb, jobb és teljesebb lenne, mintha színe, ize, lényege megváltozott volna! Óh, áltató és csodás bűvölet ez! Nem is bűvölet, hanem igaz és fényes valóság! Hiszen a magános ember öröme — parlagi rózsza, a páros ember öröme — kerti rózsza, melyet gyöngéd gondozás és szerető ápolás nevel és fejleszt. S a mézes hetek ragyogó tavaszában oly pazonon fakad s oly gazdagon virúl!

Gróf Török Lajos és felesége, mint a tiszteletre legméltóbb atya és a szeretetre legméltóbb anya kedveskedő jóságban vetekedik egymással, hogy az új párnak e tavasza minél dúsabb és áldottabb legyen. Kazinczy az ő tűzhelyök mellett egész önfeledten és elégedetten Sophiejának élhet, mintha csak édes ketten lennének; s az érző költő figyelmökért és jóságukért őszinte becsüléssel és meleg hálával ragaszkodik hozzájuk, a mint azt valóban érdemlik.

Gróf Török Lajos ritka ember. Kiváló szellem alapos ismeretekkel és széles látó-körrel, kitűnő jellem, nemes önérzettel és megnyerő szerénységgel. Családi származása és társadalmi állása egyéniségének jelentőséget és nyomatékot ad: de viszont az ő emberi értéke is dicsére válik mind a kettőnek. Józanabb és elfogulatlanabb, semhogy nagyzanék és kérkednék velök; de jártasabb a világban és tapasztaltabb az életben, semhogy el ne ismerné és ne méltatná elő-

nyitket. Hiszen még az ő idejében a fényes névnek és fényes hivatalnak meg van egész vonzása és ragyogása; az ősi nemesség dicsősége és az előkelő méltóság érdeme még teljes becsülésben és tiszteletben részesül. A családja még országszerte tenyész és virul; sőt ez az egyetlen fa, melyet a haza minden zegezugában egyenlő gondossággal és buzgósággal ápolnak. S az ő család-fája öreg és tisztes, büszke és terebélyes; Kazinczy is méltónak tartja, hogy lerajzolja és leírja. A Nagy Iván ismertetés az ő rajzára támaszkodik. A család kimutatható első őse Török Bálint, ki a mohácsi vész után Eger és Szendrő vidékére vetődött, s előbb az egri, később a szendrői vár vajdája lett. Honnan származott? Történeti adat nem beszél róla, csak a hagyomány emlegeti elég hihetőséggel, hogy a hirneves enyingi Törökök sarja volt; erre mutat, hogy utódai közt eleinte három nemzedéken keresztül a Bálint-név használatos, hogy az enyingi Törökök adománylevele a kihalt güthi Ország-h-család jószágára a szendrői Törökök levéltárából került elő. A család a múlt század második felében nemesi és grófi ágra oszlott; Török Ferencz fia, József, tehetsége és szerencséje következtében gyorsan haladva előre, fokról-fokra emelkedett: 1754-ben helytartó tanácsos, 1758-ban kancelláriai előadó, utóbb a kassai kamarai igazgatóság vezetője, majd elnöke; 1774-ben grófságot kapott. Fia, Lajos, a Kazinczy apósa, a szülei házban szorgalmat és munkásságot látva, megtanulta méltányolni a szellemi és erkölcsi érdemet. Már maga is érett férfi levén, mikor az apát maradékaival együtt a fejedelmi kegy, a nagy királyasszony kitüntetése éri, meghiggadott elmével itéli meg azt. A köznemességben születve és nevelkedve, ennek felfogásában és érzésében, alkotmányos és felvilágosodott meggyőződésében osztozik, de már házi életének szokásaira és követeléseire új osztálya után indul. Afféle középhelyet foglal el a köznemes és főnemes között, de egyszersmind a rendszeresen képzett és maga csinálta ember, a gyakorlati tisztviselő és elméleti álmódzó s a hazafi és világpolgár közt is. Nemzetének mozgalmait s az emberiségnek eszmeáramlatait iránt egyenlő melegséggel érdeklődik. A nevelés, a felvilágosodás, a haladás, a javítás, mitől a kornak szelleme forrong, miről a bölcselők iratai, a világboldogítók tervei, az uralkodók törekvései, a titkos társulatok céljai beszélnek, az ő ember-szerető szívében és rajongó lelkében is mély gyökeret eresztenek.

Hivatalos állásában, mint tankerületi főigazgató, épp oly nemes tüz-zel buzog érték nyíltan, mint a mily erős hittel mozog titkon. Ez a hit megrögzik benne és szent meggyőződésévé lesz, hogy nemcsak azok a hatalmasok, kik az állam kormányrúdjá mellett ülnek, foly-nak be a népek sorsának intézésére : de ama lappangó ismeretlenek is, a mint a Götthe és Jean Paul regényei hirdetik, kik láthatatlan csodás úton járnak-kelnek, kiszámíthatatlan csodás módon megjelen-nek és föllépnek, hogy az egyesek váratlan segítségére legyenek. Nemcsak beáll a szabadkőművesek szövetségébe, mint Pászthory, gróf Sztáray, gróf Viczay, de serényen és tevékenyen, még tag-gyűjtéssel is támogatja.

Kazinczyhoz való hajlama régi, még e szövetség kebelében fa-kad ; egyszerre nő és megnő, s a közös hivataloskodás idejében egé-szen megerősödik, mint igaz és nemes szeretet fejlík tovább. Leginkább az ő ajánlásának és befolyásának köszönheti vala a fiatal író, hogy a nemzeti iskolák felügyelője lesz ; ez viszont leginkább azért fára-dozik és dolgozik, hogy az ő reményének és bizalmának megfeleljen. S meg is felel úgy, hogy gróf Török az első jelentésének elolvasása után szobájában fölkeresi, megöleli és megcsókolja s elragadtatva szól : „Igy, édes barátom, hozzánk így illik.“¹⁾ Az irigység és ala-csonyság megkísérti ugyan, hogy gyanúba keverje a kedvenczet fő-nöke előtt ; susárló nyelvvel azt rebesgeti róla, hogy azért járogat minduntalan Bécsbe, mikép méltóságából kibuktassa ; de a kétkedés és bizalmatlankodás, mint röpke felhő, hamar eloszlik a Török lelke egéről. S Kazinczy nagyon is csattanósan és tüntetve állít bizony-ságot hűségéről és hódolatáról. Valami semmiházi, kinek a gróf jó-tevője volt, a mint Pályája Emlékezetében elbeszéli, az ő megrontására és elárulására törekedett, hogy harmincz ezüst pénzen eladja. A nemtelenség kiderül : s Kazinczy fényes elégtételt szerez. A farsangon, 1789-ben, a bálozó közönség két helyiségbe oszlik, urak és polgárok szerint. Sokan benéznek egymáshoz, így az urak közé kerül az áruló is. Kazinczy észreveszi, s rögtön oly jelenetet rendez, hogy az illető szégyennel és kudarczczal megalázva taka-rodik el. Gróf Török elérzékenyedve és meghatva köszöni meg a tettét, mi föltétlen bizalommal és nagyrabecsúlással tölti el az egye-

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezeté. Abafi Lajos kiadása. 95 l.

nes és nemes ember iránt.²⁾ S csakhamar épp oly nyílt vallomást tesz elismeréséről. Fessler és Martinovics, ez idő szerint lebergi tanárok a budai egyetem valamely pályázatának bíráiul a fővárosba utaznak. Kassára érve a főigazgatónál tisztelegnek, ki vendégeiül marasztalja őket. Mint ilyenkor rendesen, Kazinczy is hivatalos. De épp e napon kedvetlenül érkezik, mert valami hitvány ember meg akarta ejteni; felháborodva mondja el az esetet. A mint beszéde véget ér, Martinovics valami kockázatos és tisztességtelen eljárást javasol, mire Kazinczy összedöbben és elborzad. „Professor úr, felel kimélettél, én úgy nem szoktam.“ Martinovics megröstellkedik, Török pedig a válaszon fellobbanva, Kazinczyhoz siet, karjaiba szorítja és megcsókolja, a mi persze a házi gazdától kegyetlen udvariasság.³⁾

S ez a bensőség Török és Kazinczy közt megmarad a hosszas elszakadásnak daczára. A mikor Kazinczy kiszabadul: Török már itt él kázméri otthonában. A közélettől s a nyilvános foglalkozástól visszavonúlt, de csöndes magányában sem nyughatik, szorgalmas kutatásokat űz, miknek útvesztőjében összezavarodik és megtéved. Bizony tévedés, nem egyéb, az ő tanulmányozása és elmélyedése. A szabadkőművesség, mely ma emberies céljainak, a művelődés és felvilágosodás terjesztésének, a testvéri érzés és segítség magasztos eszméjének világboldogító nagyzás és rejtelmeskedés nélkül áldozik: még a mult század végén a titkok mélységébe burkolózik teljesen. Mai nap is jellemzi a titkozatosság, de a titkok fátyola ma oly lenge és könnyű, hogy a beavatatlan is keresztül-nézhet rajta: ellenben a mult század végén oly vastag és nehéz, hogy még a beavatott sem láthat tisztán véle. Nem bírja megjelölni és megtartani a határt, számos példa bizonyítja, a hol a leleplezhető titkok végződnek, s messzi, túl e határon, leleplezhetetlen titkok csodás és bűvös káprázatában révedezik. Mint B á r ó c z y, a szép próza első mestere elhűtlenedik Múzsája iránt, zaklató és sovár emésztődéssel rejtett dolgok titkainak keresésében vesztegeti el erejét és idejét: úgy Török is, komoly hivatásától és a józan élet gyakorlati kérdéseitől visszahúzódik, megfajthetetlen k o s m o g e n i a i rejtelmekbe

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 130 l.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 136 l.

merül. Éles és képzett esze összes tudása és ítélete nem képes megőrizni a megtévedéstől, melynek lidérces világa mindég beljebb csalogatja, míg utóljára vissza nem igazodhatik. Nem bánja, nem kívánja, hiszen e világ köddel borongó és fényvel csillogó csodái és titkai megigézik és a lelki izgalomnak lázas gyönyörűségével töltik el. Szent világ ez neki! S becsülésének és szeretetének legkétszegtelenebb és legjelentékenyebb bizonyítéka, hogy Kazinczyt bevezeti és beavatja, mindjárt 1801-ben.⁴⁾ A költő visszajed a tiszta szellem e beteges csapongásától. Eszébe jut Schiller szép elbeszélése a szaiszi fátyolos képről, a szaiszi ifjuról, ki panaszra költ a hierophanta ellen, a miért a valót, a szentet, a tiltottat le nem leplezi előtte; aztán a tudni-vágyás szomjától kinezva éjjel a szentélybe lopózkodott s félrerántotta a végzetes fátyolt: a papok másnap halva lelték Isis zsámolyánál. Eszébe jut s intelemül, óvásul gróf Török Lajosnak, egyik legmagvasabb költői levelében elbeszéli. A levél gyorsan megfogamzik és készül, de végleges alakot csak egy évtized múlva nyer. Kazinczy az ember fölött való dolgokról úgy okoskodik, hogy az Igazság szobra sokoldalú s úgy áll, mint valami körépület közepében, mely körül elébb-odább keringünk. A szobor képe minden ponton más-más; csak az a kérdés, hogy melyik pontról tekinthető legillőbben. Isten, örökkévalóság: távol van attól, hogy tagadja; de ezek nem az ő szemeinek való tárgyak. Neki elég az az isten, a mely kebelében lakik.⁵⁾ Török többet akar. De mit? A költői levél első része sejtetni engedi. Olvassuk el, ime:

„Hatalmas mesterének egy szava
 Miként hozá ki a pusztá semmiből
 Ezt a tömérdek mindent s önmagát
 Az érthetetlen, a megfoghatatlan
 Nagy mestert, fejtik leczkéid nekem.
 Óh, a helyett hogy e mélységeket
 Előttem felnyitnád, kérlek, borítsd-el;
 S kikapva e szép világból, hol magamnak
 Honn lenni látszom, és a hol szemem
 Gyönyörködése millió tárgyait
 A legvarázsbba Setéttisztában és

⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelai Kis Jánoshoz. Összeszedték Bajza József és Schedel Ferencz. Budán, 1842. II. k. 29 l.

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelai Sípos Pálhoz. Lipse, 1846. 27-28 l.

Nem elvakító fényben látni szokta,
 Ne kényszeríts időn s ürön keresztül
 Addig repülni, hol csak fény lakik,
 És a holott én, durva föld fija,
 A fény miatt magamra nem talállok.
 Ifjú koromnak boldog reggele oltá
 Mind addig, a midőn havát az ősz
 Fejemre még nem kezdte elhinteni,
 E viszketeg gond kínozott engem is.
 Lángoltam látni, megkapni a valót
 És mint menyasszonyt mellyemhez szorítani,
 S új szebb, jobb éltet élni hív keblében :
 De ő futotta a vakmerőt, s az éj
 Lidérczei között eltűne — nem haraggal
 De mint később ki ismét vissza térend.
 Kétség s elcsüggedés rohant reám.
 Kérdeztem a Természetet — siket volt ;
 Kérdeztem Bölcsőinket — ők csevegtek ;
 S bizonytalanabbá tettek mint valék ;
 Barátim vállat vontak s hallgatának :
 S arany korom használatlan repült-el
 S büntetve voltam kábaságimért.
 Többé nem üztem a futót, s magamba
 Vonúlva azt kértem, a mit tudhatok,
 És a mit tudnom használ — s ő jutalmúl
 Megtért s így szóla : Láss ! A mit keressz,
 Nyúlj be kebledbe s feltaláltad“ . . .⁶⁾

Kazinczy megírta e levelet: de Törökkel nem közölte soha. Nem, mivel tudta és tudja, hogy fájna neki. Sajnálja és szánja megtevédeése miatt; de épp oly mélyen szereti és tiszteli, mert meggyőződése szerint tisztább és nemesebb jellemet nem ismer a világ. A grófnő meg, Roggendorf-leány, szívére, lelkére, műveltségére tökéletesen hozzája illik. Mint előbb kassai szállások, úgy most kázméri házok is a választékosabb örömek és szórakozások tanyája, melyet az új párnak új boldogsága egészen betölt.

Kazinczy e tiszta és áldott helyen megújhodik és megifjodik. Úgy látszik, hogy sorsa kiengesztelődik irányában. S annyi szenvedéseért megjutalmazta Sophiejában, kinek szépsége és nemessége végtelen rajongással és örökös lobogással tölti el. Mintha csak róla

⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes munkái. Abafi Lajos kiadása II. k. 10–11 l.

vonta volna el a költő a vigasztaló és felemelő gondolatot, hogy a szenvedő szív ellágyulásai következtében az örömré még fogékonyabbá lesz: valami megható gyöngédséggel fogja fel és érzi át szerelmét; Sophie érzelmének pedig a becstülés és méltatás ad különös felmagasztalást. Természetes jósága és feleségi hivatása éppen összeillik: ez azt követeli, a mire az indítja, hogy annak a férfiúnak, kinek társa lőn, áldása legyen; feledtesse el véle a keserű multat a jelennek és jövőnek megédesítésével, — boldogítsa minél igazabban! A kázméri mézes hetek alatt, s aztán még soká, csókos ajkával vagy mosolygó szemével mindég rajta csüng, ha dolgozik, asztala mellett irogat, nézve hallgatagon vagy meg-megzavarva játszva; úgy hogy Kazinczy édes meglepődéssel emlegeti számtalan helyen, hogy Sophie neki sok esztendeig nem felesége, hanem szeretője, — még akkor is nem felesége, hanem szeretője, mikor már gyermekeit tejével táplálja. A ki látja vagy hallja boldogságukat: a szent kötést szépnek és szerencsésnek mondja. A mikor a karácsonyi ünnepeket *P a z d i e s o n*, nagyanyai rokonai közt, a néhai Kazinczy András házában töltik, azok irigykedve és álmélgodva néznek rájuk. Az öregebb asszonyok az eszes és szeretetreméltó menyecskében gyönyörködnek, a fiatalabbak az előkelő grófi leányt csodálják inkább. Maga Kazinczy származásának örül ugyan, mert a világ nagyon is reális, nem ideális; de a saját vallomása szerint ezt tartja legkisebb érdemének; mert úgy gondolkozik, hogy a ki a maga nemesi címében felfúvalkodik, az épp oly ostoba, mint a ki pénzében bizakodik el. Másokat viszont az lep meg, hogy az új pár a mélységes szeretet mellett egymás irányában olyan udvarias tartózkodással él, hogy az idegen nem egyhamar veszi észre, hogy összetartozik, mert Kazinczy szemmel kíséri ugyan mindég, de mégis szabadjára hagyja olykor nejét, a mikor új emberek forgolódnak körülötte. Szerelmök és üdvök igazabb, semhogy a világ előtt fittogatni kellene. S Kazinczy lelke gyönyörködve fokozza az érzést, hogy Sophie az ő véé, hogy Sophie az ő énje, sőt több neki, mint a maga énje; s hálával teli kiáltja: „Óh, áldassék az a jó isten, a ki azokat, a kiket szeret, megkeseríti, hogy nekik fentebb örömöket adhasson!“⁷⁾

⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. Budán. 1842. I. kötet. 69 – 70 l.

S valamerre fordul, valahonnan levele érkezik, minden meleg szívvel és szerencsekivánattal üdvözli, még pedig nemcsak Sophieja, de ipja miatt is. Kazinczy meg a maga boldogságában mást is boldogítani és házasítani óhajt; gróf Dessewffy Józsefnek buzdítja írja, hogy gyuladjon fel példája követésére. „Boldog ember vagy te édes Kazinczym — feleli a gróf — nemcsak azért, mert nem halatsz meg egészen, hanem azért is, mivel sokat szenvedtél életedben, és mivel most igen jó a dolgod. Ily állapotok jámbornak tehetik a rossz embert is, a jót pedig még kegyesnek is teszik. Azért óhajtod te más ember boldogságát is, azért unszolsz példád által a házasságra. Jobb, szebb példa és szivesebb ösztön ennél nem lehet.“⁸⁾

Úgy van csakugyan, a mint Dessewffy magyarázza; Kazinczyban a túláradó érzés zajlik és bizodalmas leveleiben minduntalan kicsap. Nem dicsekvésből, nem hivalkodásból hagyja ömledezni a költő, — hanem erejének nem állhat ellen. Hisszen magának írva — még jobban ragadja az!

A menyegző napja, mint élte boldog fordulója dalra lelkesíti és megzengi. A dal nemcsak azért nevezetes, mert Kazinczy áldó megelégedésének emléke; de azért is, mert az első sonetto a magyar irodalomban. Ez a műfaj mesterséges szerkezete és alaki nehézsége daczára könnyen és édesen zenghet a déli népek, francziák és olaszok nyelvén; de a német és magyar rímbe szegénységénél fogva nem igen bírja meg, még kevésbbé bírja vala a Kazinczy korában. Kazinczy a Bürger sonetteinek hatása alatt mégis bevezeti hozzánk, mert irodalmi dolgozásaiban nyelvünk kifejezésbeli képességét és hajlékonyságát szereti megkísérteni, szereti fejleszteni; mert az új-boldogságot ez új alak hozzáfűzésével még inkább meg akarja örökíteni, hiszen mester az ily gyöngéd vonatkozások felhasználásában. Megírja a sonettet és elteszi, s esztendőig fiókjában rejtegeti, egyedül csak Sophienak mutatva meg, a ki ihleti és a kit illet. Hisszen kettőjük tulajdona, Sophie a Múza és Kazinczy a papja, ki előtte az áldozatot bemutatja; bemutatja a szív mélyében támadó és egész lelke fölött elhatalmasodó szerelmével, az ő álmodozó és

⁸⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. 1793 - 1831. Pest, 1860. I. k. 5 1

esapongó költői szenvedélyével. Az ő frigyök, az ő üdvök az igazi boldogság, mert nemcsak a vér lobogásából táplálkozik, nemcsak a hűség megőrzésében keresi és találja meg a megelégedést. Az ilyen szerelem nem villanó és múló szeszély, nem is pusztító és pusztuló szenvedély, hanem olyan, mint a tavaszi verőfény, mely éltet, mint a tavaszi langy permeteg, mely áld, mert virág fakad és gyümölcs zsendül utána. Az ilyen szerelemnek megfogánása és maradása azonban nem a külső tetszésben történik merőben, -- hanem főleg a léleknek, a szívnek, az egész jellemnek rokonságában. Kazinczy és Sophie lelkének iránya — a z e s z m é n y i s é g, szívének vallása — a jó s á g, jellemnek fővonása — a n e m e s s é g. Sophie kerüli, a mi álszín, a mi üres csillogás, a mi cziczomázó ékszer, az igaz értékre, a szó nemesebb értelmében való ember kifejtésére, művelésre és összhangjára törekszik; vérmérséklete, ha nem is lobogó, legalább el se lobban, meleg és józan fellengzés nélkül, mély érzésre valló tüntető fitogtatás nélkül, kedélye gazdag és gyöngéd, komoly és játékos, tréfálódó és pajkoskodó, eleven és szívárványos, a szerint a minő a helyzet, befogadásra és nyilatkozásra egyenlő módon képes; főgyönyörűsége az irodalom és művészet, a szellemi szórakozás. Kazinczy egyénisége, a költő és böleselő mély szavaival élve, benne mint visszhangban és virágban, szebb létre fesel. Az ő szerelmök kisugárzása a léleknek és szívnek, kisugárzása a jószágban, gyöngédségben, folytonos megelőzésben, leleményességben, az illúzió ápolásában és védésében, a legédesebb hódolásnak ezer meg ezer apróságában. Mindez együtt teszi és élteti, mindez együtt áldja és szenteli meg frigyöket. Sophie Kazinczynak nemcsak felesége, nemcsak szeretője: -- de sugalló és lelkesítő Múzsája, mulató és ábrándozó pajtása is; azért oly benső és forró első sonettója. Kazinczy nagyra van e művével, különösen kivitelével; pedig meg kell valánunk, hogy éppen kül-alaki tekintetben gyöngé; belalakjára és hangulatjára nézve sokkal szerencsésebb. A költő panaszkodik, hogy a kegyetlen A t e oly kérlelhetetlenül üldözte, mikép sem ég, sem föld nem védhette ellene, szenvedésében egyik ájulásból másikba esett; de végre A m o r megkönyörült rajta; s ő boldogan hirdeti:

„Megszánta Amor éltem kinjait

S mond: Én enyhítem, a kit a Sors sújta,

S bérül ölembe tette le Sophiet.

És im miolta nékem áldást nyújta,
S bús éjjelemnek bájos mécszet gyújtja,
Nem érzem a sors csapkodásait.“⁹⁾

Mi téveszti meg, mi vezeti félre a költemény megítélésében? Nem a szerzői elfogultság, hanem egyfelől a műfaj újsága, másfelől szíve boldogsága; kedves előtte, mert kedves az érzés, melyben megszólal. Hiszen a mi ez érzést ünnepli, akár magától, akár mástól ered, áradozó örömmel magasztalja. Megkapó és megható, hogy elmelepszik és elérzékenyedik mindenben, a mi feleségét dicséri és dicsőíti. Milyen édesen és melegen emlegeti, hogy Hiergeist Ni non is, a Prónay Simon neje ódával emlékezett meg házasságáról; milyen büszkén és hálásan terjesztgeti, hogy Kis János menyegzői énekkel tisztelte meg. A maga dala esztendőig elhever nála, a Kis János epithalamiumával siet előállani, siet barátainak megmutatni, a közönségnek kinyomatni. A gondolat voltaképp tőle származik, hogy Kis az ő frigyét halhatatlanítsa, de úgy tetszik, hogy csak megelőzi, mert annak épp oly jól esik bizonyítani a világ előtt, hogy egymást szeretik. A Kis költeménye, a Kazinczy elismerő ítélete szerint, teli a szívnek legszentebb és legédesebb érzésével, a legtisztább és legnemesebb életbölcselettel, a nyelvnek szépségeivel, költői képekkel és festésekkel, úgy hogy sem szerkezetében, sem kidolgozásában nincs hiba, — igazi halhatatlan alkotás.¹⁰⁾ A merre jár, a kéziratot mindenüvé elviszi, felolvassa és felolvastatja, hogy a hatást mindenképp élvezze. Barátai meg nem győzik elég csodálni, hogy költészetünk oly sebes haladással emelkedett, mint a hogy a Kis kimondhatatlan szép verse hirdeti.¹¹⁾

Hát csakugyan olyan halhatatlan alkotás, olyan kimondhatatlan szép az a menyegzői ének?

Kétségtelenül magvas és meleg, sok helyütt föllendül és felszárnyal: de bizony sok helyütt bágyadt és nehézkes is, tulságosan terjengős és tudományos, teli mythologiai vonatkozásokkal és hasonlatokkal. Az első évtized szelleméhez és izléséhez illik, fel is

⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes munkái. Abafi Lajos kiadása. I. kötet. 49 l.

¹⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 77 l.

¹¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 80 l. II. kötet, 257 l. *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest. 1860. I. k. 4 l.

tünhetik; de ma már inkább irodalomtörténeti, mint költői értéke van. Főérdeme a nyelv hajlékonysága és gazdagsága fordulatos kifejezésekben és jó rímekben, a mi iratásakor még nem olyan általános, mint a mai nap.

Kis barátja boldogságának hírére csodálkozással kérdi: hogy igaz-e telének mulása, sorsának kiengesztelődése — házassága? Rég kérte ő ezt, s most, a mikor bekövetkezett, elzengi üdvözlését annak, ki mint Phóbus koszorús papja, magasra szárnyalni megtanította. Eddig nagynak találta csak, — szerencsésnek nem, mert boldogság nélkül a legzöldebb borostyán koszorú is elégtelen, hiszen a küzdelmes pálya sérelmeit csak a szerelem nektárja enyhítheteti.

„Mi a férfi maga? Félben hagyott remek.

Majd istenné teszük a dicső érdemek,

Majd sár fertézteti.

S oh a vad indulat háborgó tengere,

A szüntelen vivó vágyások ezere,

Mikép hányja veti!

Örök tusában áll ön-magával, hirre vágyva az eget víjja, míg a villám le nem sujtja. Hiában hág a nap szekerére s hozza le a tüzet, — ritka zsákmányának áldozata lesz; hiában mozdít ki helyéből hegyeket, s hiában csodálja művét a félvilág, — a dicső fél-isten Omphalé lábaihoz esik, a lány szívnek olvadozásait nem izleli meg soha.

„De ti, dicső hölgyek, kik földi remekek

Egy alakban vagytok angyalok s gyermekek,

Mint boldogítjátok,

Ha e csuda vándor számkivetésében,

Magát híven élte vig kikeletében,

Kapcsolja hozzátok!

Akkor felfuvó gőg helyett az igaz nagyság a lelkesítője s ezer csodára képes, mint híres Ulysses, kit egyedül hív Penelopéja boldogíthatott. Kazimezy sokáig bolyongott, de a tévelygés után eljutott az igazságra: — Vénus Uránia látogatta meg. Kis újjongva csattogja:

„Eljött, eljött hozzád egész udvarával:

A szerelmek, tréfák, játékok nyájával

Lakást vett házádba;

S a Gratiák soha szebben nem ölelték
Ezeket, sehol több kedvöket nem lelték,
Mint társaságodban.

Mely változás! lantod bájolóbb zengést ád
Már is hogy a boldog öröm mosolyog rád
S az szedi hangjait.

Hattyú szárnyon repül éneked s életed,
S bátorságos parton csendesen neveted
A tenger habjait.

Két isten nyit pályát — a hir s a szerelem —
Eredj, s a nemes szív s isteni értelem,
Mutasd meg mit érnek ;
Hogy a mint bámulni fogja dicsőséged,
A boldogságban is hív unokánk téged
Válaszszon vezérnek.¹²⁾

Kazinczynak ez idő szerint valóban bő része jut mindakettőből: a hírből is, szerelemből is, s a mint dicsőségét és boldogságát e menyegzői ének csillogó tükrében nézi, kétszeres elragadtatással érzi. Azért az epithalamiumot németre fordítja, párhuzamos szöveggel kiadja, saját arczképével ellátja, melyen ott áll a Kazinczy F. neve és a Terentius szép mondása: „Placere bonis;“ aztán a pozsonyi országgyűlésen Kis javára árulztatja; rokonainak, barátainak s ismerőseinek megküldözi; egyszersmind gondoskodik a „Hazai s Külföldi Tudósítások“-ban birálatáról is, melyet siet Kisnek lemásolni. „Az ének planuma — úgy mond az ismertető — igen bölcsen van elrendelve, a gondolat elejétől fogva mind végiglen hathatós és teljes erővel; az ideák újak, csillogók, a kifejezések igazak és kényesen vannak válogatva; a vers könnyű és kellemetes folyamatú, mindenünnen soknemű tudomány, kivált mythologiai, s a görög klasszikusokkal való ismeretség tűndöklök, s rajta az életnek legjőzanabb philosophiája ömlik el. De leginkább azt a kifogni nem tudó ubertast lehet csodálni, mely tárgyát, melynek érzésétől elmelegetett, új meg új képekben s gondolatokban adja elő. A vers nem a személyt magasztalja, nyavalyás alkalmatosságai versezeteknek szokások szerint, hanem a dolgot, a páros élet bol-

¹²⁾ Kis János: Kazinczy Ferencz összekelésére Szendrei gróf Török Sophia-Antoniával. Bécs, 1805.

dogságait festi, és a hol magasztal, ott nem a hideg hizelkedés, hanem a barátság forró szava szól.“ Szerencsének tartja, hogy az ének német fordítóra talált, mert a német kritikusok megítélhetik legalább, hogy hová emelkedett költészetünk.¹³⁾

A mint bizonyosan felöltik, a „Hazai s Külföldi Tudósítások“ ismertetője a költeményről éppen úgy gondolkozik, mint Kazinczy. Ne tűnődjünk e megegyezésen, hisz ő maga az. Az ő felszólítására és bírálata után ismerteti Rummy is a bécsi Annálisokban. A mikor Kazinczy ennek cikkéről megemlékezik, azzal az óhajtással teszi, hogy bárcsak a halléi „Literatur-Zeitung“ is szólna róla; egyszersmind megírja Kisnek, hogy rendelkezni fog, mikép néhány példány menjen Halléba, sőt küldetni fog Góthének és Wielandnak is. Csak azt sajnálja, hogy Schiller már nem olvashatja.¹⁴⁾

Mi ez? A Kis nevének dicsőítése vagy a magyar költészet diadalának hirdetése? Mind a kettő, hiszen Kazinczy mindég úgy beszél ez alkotásról, melynek leveleiben egész kis irodalma van, mint nyelvünk ragyogó tüneményéről, ragyogó sikeréről. De kétségtelenül a leginkább boldogságának és örvendezésének áradozása a maga és a Sophie ünnepelelése miatt! Hiszen még később is mindjárt fellobog, mihelyest feleségének hódol a megemlékezés Mikor Berzsenyi ismételve megzengi, s úgy rajzolja, mint a kinek úti társai a Músák, tánczó Hórák, nevető Napaeák, a tegzes istenkók a koszorús Gratiákkal: Kazinczy a dalt gyönyörűnek, igen gyönyörűnek vallja, s épp oly irigykedve fogadja el a tömjént, mint ha felé száll az. „Hidd el — kiált büszke önézettel — akkor is, midőn halni fogok, kevélykedve fogom nézni, hogy engemet Virág és Dayka, Kis és Berzsenyi szerettek.“¹⁵⁾ S a mikor Ürményi országbíró váali házában az egész asztal poharat emel és iszik a Söphie egészségére: Kazinczy boldog kérkedéssel dicsekszi el. Összehasonlítva Virággal, Kissel, Berzsenyivel magát, ki el eddig csak apró epigrammákat, pár sonettet és piperetlen költői levelet adott, az érdemet sze-

¹³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 155—156 l.

¹⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1843. 233 l.

¹⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 36, 47, 62 l.

rényen Kisre hártja, az ő menyegzői énekének tulajdonítja. „A Judex Curiae asztala! az országbíró asztala! Ez olyan tömjén — nyomja meg különös súllyal, Kisnek írva — melytől szédülök. Barátom, kinek köszönjem én ezt? Nem Te neked-e? nem a Te fel-séges epithalamiumodnak-e, mely Sophiet elfelejthetetlené tette a magyar literatura barátjainál az idők végezetéig. Óh, bizonyosan annak, és egyedül annak. Azt hiszik, hogy az, a ki ezen dicső miv által megtiszteltetett, Heros, és hogy a Heros kedvese félistenné. Akármint van, enyém ez a fény, ez a szerencse, s örvendek, hogy Tőled jött, hogy Tőled vettem.“¹⁶⁾

A míg ezek a dolgok folynak, Kazinczy már réges-régen el-költözött Kázmérról; még 1805. első felében. Nem külön otthonba, a mint reméllette, hanem édes anyja mellé, Ér-Semlyénbe, a mint József öcsce kimesterkedte. A boldog — nem zúgolódik. Felled mindent s másokat megelőzve azon igyekszik, hogy családjában helyreállítsa az egyetértést és nyugodalmat. Szerényen megvonul dolgozó szobájában, melynek falain a Báróczy, Virág, Úza, Szentmarjay és Verseggy képe függ. S a míg ő asztala mellett irogat, mellette üldögél ráratekintve — Sophie. Igen, Sophie a kis Phigievel. Kazinczy szíve felett pedig a férj és apa boldogsága összezap és elborítja. Valami édes és megindító gyöngédség, melynek fölfogására az ő esze s átérzésére az ő szíve ritka fogékonysággal bír, hiszen az ő lány lelkére a házi boldogság örömei oly élénken hatnak, hogy sokszor könyekben folyik széllyel,¹⁷⁾ — igen, valami harmatos gyöngédség lehell ki soraiból, mikor e kettős üdvéről beszél. A 46 éves hirneves férfi az örvendező dicsekedésben gyermekké lesz. Mikor Kist értesíti Iphigenia születéséről, elbeszéli, hogy a kicsi mind-azok ítélete szerint, a kik látták, a Gratiák áldozatára méltó; hogy az ipa azt mondja, hogy szebb gyermeket nem látott; hogy némelyek azt jövendőlik, hogy a szája táján hozzá fog hasonlítani; hogy ő azt kívánja, hogy némely vonásai az atyjára, mások az anyjára üssenek. Aztán elérzékenyvedve folytatja: „Térdre hulltam, mikor a kis csecsemőt megláttam, s kértem az élet istenét, hogy éltesse a

¹⁶⁾ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz I. kötet. Budán, 1842. 265 - 366 l.

¹⁷⁾ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz I. kötet. Budán, 1842. 336 l.

Szépnek, Jónak s Igaznak szeretetében nevelje és adja neki azt a szerencsét, a min az atya mindenkor leginkább törekedett, hogy szerettessék a jóktól, habár lakolni fog is e szerencséért, mint az atya lakolt. Az istenség gyakorta a szenvedést is áldásul küldi. Küldjön ő reá is, ha nékie úgy tetszik, csak hogy a szenvedést változtassa áldássá.¹⁸⁾ Vagy minő kedves csevegéssel mondja el, hogy Sophie milyen jó anya. Kaczag minden alkalmatlanságot, maga szoptat, maga dajkáskodik, s éjjel maga szokik ki ágyából a gyermek minden mozdulatára és sikoltására; hogy kihallgatta a grófot és grófnőt, a mint a kis Iphigeniáról beszélgetett, a ki még csak öt hetes, már is mindenki azt vallja róla, hogy első szépség lesz, ha úgy marad; s valóban szebb metszésű setétkék szemet, szebb metszésű ajakát nem lehet látni, mint az övé; hogy a grófnő azt mondta, hogy nem hitte, mikép Sophie oly gyöngéd anya lesz, mire a gróf azt jegyezte meg „Pour moi je me le suis toujours imaginé car Sophie est une excellente personne en tout sens.“ A hang azt mutatta, veti utána örömmel, hogy az atya becsüli leányát.¹⁹⁾ Vagy minő gyönyörűséggel adja elő, hogy fiatal felesége a Phigie négy napos korában mit álmodott? Hát Phigie már járt és beszélt. Anyja kérdezte tőle, hogy szereti-é? Szeretem mamácskát! felelte a leány. Kazinczy tudakozta Sophietől, hogy mily nyelven mondta azt Phigie? Képzeld csak, kiáltja Kisnek, magyarul?²⁰⁾

Micsoda kiáltás ez? Mintha az ujjongás és csodálkozás csapna benne össze? Sajnos, csakugyan az! A nemzeti nyelv használatában még annyira vagyunk ez idő szerint, hogy magyar költő magyar költőnek írva édes meglepetéssel veszi, ha leánykája álmában magyar nyelven beszél. Hiszen az országgyűlések minden hazafiaskodásának daczára, melyet a nemzeti nyelv természetes és törvényes állásának elismerése érdekében kifejtettek, — a főnemesség francziául vagy németül, a köznemesség nagyobbára németül vagy latinul társalog, Magyarországon és Erdélyben egyiránt. Erdélyben, főként a társadalom magasabb osztályaiban teljesen német világ uralkodik.

¹⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 25—26 l.

¹⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 96 l.

²⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 96—

A rossz példa maga a kormányzó, gróf Bá n f f y Gy ö r g y²¹⁾, kinek házában magyar szó alig hallszik, fiai és leányai csak török a nyelvet, a mi bizony megfélekedés és elkorcsosodás ez ősi nemzetség tagjaitól; sőt maga a kormányzó oly kevés érdeklődést mutat és érez minden iránt, a mi a magyar nyelvvel összefügg, hogy a magyar irodalom és költészet egészen ismeretlen előtte; mikor Kazinczy erdélyi útja alkalmával tiszteleg nála, a gróf csodálkozik, hogy lengyel létére olyan derekasan megtanult magyarul.²²⁾ És Magyarországon? Bizony ott se jobb a helyzet, a mint pár jellemző apróság megvilágíthatja. A társadalom nagyobb része a nyelvre nem ügyel. S a mikor az már a termekben is megjelenik, előbb mint valami különös idegennek, úgy hallgatnak a szavaira, mosolygás és csodálkozás között, aztán kíváncsi leereszkedéssel beszélnek véle, végre meg-megújuló bámulattal és nagyzó elismeréssel nyilatkoznak szépségeiről, hajlékonyságáról, műveltségéről és képességéről, mint-ha csak úgy kellene fölfedezni! S talán úgy is van. Hiszen minő elterjedett a latinság, sejteti hagyja Berzsenyinek az a megjegyzése, melyet a nemesi fölkelés szerveződéséről szólva ejt. „Vas megyében — mondja gúnyosan — assessorokból és prokátorokból könnyen ki fog egy bataillon állni, ezeket de jure deákul kellene exercirozni.”²³⁾ S minő balvélemény van még némely körben a magyar nyelv hivatásáról és szerepéről, érdekesen feltűnteti gróf Töröknek, a Kazinczy sógorasszonyának az a nyilatkozata, hogy nem tartja szükségesnek, sőt nem engedi meg, mikép gyermekei magyarul megtanuljanak, mert nem akarja, hogy fia szolgabíró legyen. S minő hidegség és szeretetlenség mutatkozik még ott is a magyar nyelvhez, a hol a magyar költészet szíves elfogadásra talál, bizonyítja Kazinczynek az az adata, melyet Kis számára megír. Feldicseszkiz, hogy Splényi Gábor, szabolcsi főispán házában, Szilváson, S i s a k kapitány több úri nő, nevezetesen a főispán leányai és a tornai főispán Okolicsányi felesége előtt felolvassa az epithalamiumot, kik egészen elálmélkodnak, hogy mire ment nyelvünk és költészetünk: de mégis,

²¹⁾ *Gróf Kuun Géza*: Gróf Gyulay Lajos Naplótöredékeiből. Budapest, 1874. 40 l.

²²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelék, Abafi Lajos kiadása. 76 l.

²³⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 10 l.

ez álmélkodásnak ellenére, a mikor Kazinczy néhány példánnyal kedveskedik kérésökre, emez „imádást érdemlő asszonyságok“, eme „testben és lélekben angyalok“ azt üzenik vissza, hogy nekik német szövegű kell.²⁴⁾

Hát ily viszonyok között teljesen érthető a Kazinczy felkiáltása! S még érthetőbbé lesz, ha megemlítjük, hogy levele e sok kedves aprósággal Kázmérről származik, hol a rendes társalkodás nyelve — a francia. A boldog pár egyfelől a Sophie lebetegedése, másfelől az érsemlyéni ház izetlensége miatt itt tölti az őszt, szerényen és szerelmesen összevonulva: míg Kazinczy nem egyszer éjfélig is fent irogat, Sophie leánykájával asztala mellett alszik.²⁵⁾ Tévére még visszatérnek Semlyénbe, de tavasszal végleg elköltöznek, egyelőre megint ide húzódva. Kazinczy végre anyja és József öcsé hosszas kényszergetése után megkapja a széphalmi házat, — s 1806. június 10-én elfoglalja. Felesége és leánya, a míg néhány szobát lakható állapotba hozhat, Kázmérről marad, azért kétszeres buzgósággal rendezkedik! Nem csoda, hiszen régi vágya teljesül. Anynyi reménykedés és sovárkodás után önálló és független életet kezdet s állandó otthonnt alapíthat!

Ez az otthon Széphalom.

Igazán szép halom. Megérdemli ezt a nevet, melyet tőle kapott. Tibur és Praeneste sem szebb. Teljesen reá illenek a Horatius szavai: Hoc erat in votis modus agri non ita magnus . . . Ma nemcsak szép, de szent is, mert Kazinczy egy negyed századig lakja vala. A földé szent az ő élteért. E negyed század alatt életének és pályájának reményei és sikerei, örömei és szenvedései, gondjai és virrasztásai megszentelik. A nyelv és izlés forradalmának küzdelmei és diadalmai az ő otthonából indulnak ki és abba folynak vissza, hogy hirrel és dicsőséggel koszorús emléket képezzenek itt! Ez emléket a diszes mausoleumban, a csinos kertben s az egész Széphalmon áldó kegyelettel őrzi a nemzet, mely lélekben ide néz és tolong a négy folyam tájékiról; ápolja az akadémia, mely a mester szellemének örököse, hamvainak felügyelője, s esztendőről esztendőre magasztos ünneppel látogatja meg két főiskola lelkes fiatalsága és

²⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II kötet. Budán, 1842. 257 l.

²⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kiss Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 102 l.

két megye nemes közönsége, mert e kies zúgoly két megye összezögellésénél esik.²⁶⁾ Abaujban, de Zemplényhez oly közel fekszik, hogy ettől a Kazinczy háza valami ötszáz ölnyire lehet, a Sátorhegy aljában, Patak, Ujhely és Borsi szomszédságában.

Kellemes, de kicsi jószág, hiszen alig foglal magában 20 jobbágy-telket. Az örökségnek csekély része, egyelőre mégis elég, mert a költő megvonúlhat rajta. Vidéke és kilátása pompás. A ház éppen a halom tetejében, homlokzatával keletre, az országúttól valami 300 lépésre. Addig szabad az út és szabad a tekintet. A néző messzi elláthat, megjegyezhet és fölismerhet üveg segítségével minden szekeret; s a szemhatár ködlő távolában még kivetheti Ujhely tornyait, Borsi omladékait, a két Toronyát, Hosszú-Lázt, Csörgőt, Legényének és Lasztócznak udvarházait, Mihályit s a két Regmezet. Nyugatra részint sivatag, részint erdős hegység terül. A toronyai szőlő, mely véle járt, alig egy negyed órányira van, de még a tokaji-termő Hegyaljában, melynek szőlős oldalai, mint a lefelé fordított legyező, úgy nyúlnak el Széphalom előtt. Széphalom és Toronya közt viruló rét hullámszik, aztán pedig áldott szántóföld. Szóval Kazinczynak tetszett a birtok és tetszhetett is. Ha szerencsétlensége el nem éri: már talán egy évtizeddel ez előtt megszállhatja vala. „De úgy — mondja vigasztalódással és megnyugvással — Sophie nem volt volna enyém, bizonyosan nem volt volna! És így jól van minden! Áldom azt, a ki kigyókon és sárkányokon s a pokolnak minden ijedelmin vitt keresztül s most jutalmaz.“²⁷⁾

Sajnos, hogy mindjárt kinos emlékekkel kell gazdagodnia, — a kis Phigie holttestével. Kazinczy junius közepén még a szülei büszkeség örömeivel jelenti, hogy leánykája ép, kövér és egészséges, igen szép, sőt éppen bájoló gyermek, s már augusztus végén a leveretés búbanatával és háborgó panaszával telik el s az aggodalom miatt maga is orvos kezére kerül. Gyilkos köhögés és hideglelés, a fogzás szenvedéseivel támadja meg egyszerre a kicsikét és rohamosan előli. A mig betegsége és vívódása tart, Sophie nem nyughatik, nem pihenhet; erős és kemény asszony, ki nem szenved, nem ér-

²⁶⁾ P. Nagy Gusztáv és Kérészy István: Jelentés a sárospataki ev. ref. főiskola állapotáról az 1887—88. iskolai évben. 8—10 l.

²⁷⁾ Kazinczy Ferenc: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 120 l.

zeleg, a fenyegető csapás alatt, mely előre rémítgeti és emészti, mégis úgy összerendül és elpusztul, hogy féltetni kell. Minden virasztása és örködése hasztalan, a gyermek esztendő és tiz napos korában, augusztus 18-án elhal. Kazinczy még az nap ir a kassai püspöknek, hogy kertjében azt a nyomot, hová el fog temettetni, engedje meg beszentelni. Megengedi. S a kis halottat, ének és hang nélkül teszik le a szent földbe. A plebános csak halkkal végzi, a mit tőle tisztelte megkíván. Annál hangosabb a Kazinczy fájdalma. Szívzaggató zokogásba tör ki. „Össze, össze vagyok rontva! Óh, barátom — mondja Kisnek — hadd sirjam ki magamat karjaid között, hadd panaszoljam el neked is, mi ért: Phigie nincs többé! Úgy jártam, mint Niobe. Kevélykedtem a gyermekben, s egy bosszús isten nekem szegezte nyilait. Pusztá előttem ismét a világ! el van oltva az a remény, hogy ha én sírba szállok, lesz valaki, a ki Sophiet az én szent szeretetemre, barátságomra, hűségemre s háladatos tiszteletemre emlékeztethesse.”²⁸⁾ S keservébe belemerül, belevesz, esze ráfeledkezik a Gestner mondására, melyet az édenből kiűzött ember-pár veszteségéről ir. Éppen az a fájdalom, éppen az a szerelem fűzi feleségével össze, ki elhaló nyögéssel kérdi, hogy mi lesz belőle, ha tőle elmarad. S mintha csak nem birna, nem akarna kiszabadulni az édes kinok közül, melyek szívét gyötrik, szomorúan beszéli el, hogy a gyermek már is nagy hajlandóságot mutatott a képek iránt; valahányszor a Guido Reni Amorjára tekintett, kinyújtott kezeivel integetett feléje s repesve rázogatta kicsi fejét.

Emléke, emlékének megörökítése foglalkoztatja újra meg újra. Búsongva tervezget; összeköti a múltat a jövővel s a vesztett múlt létlen reményei s a biztos jövő fájó számításai csodásan vegyülnek össze a koszorúban, melyet szíve érzelmeinek virágjaiból a kis halott sírjára fonogat. Búsongva mondja, hogy ha Phigie életben maradt volna, a Kis gyermekeinek testvére lenne; hogy Fábchich verset irt halálára s elküldötte Kulcsár lapjának közlés végett; hogy ő hamvai fölé a Canova Psychéjének, vagy az Amor és Psyche régi görög szobornak másolatát állíttatja föl a maga következő soraival:

Téged nyájas anyád karjáról Amor ölelt le
Isteni szép jegyesed isteni szép jegyesét.

²⁸⁾ Kazinczy Ferencz: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842.
125—127 l.

Most az Olympus örömtájékai fognak el immár ;

Jaj, de szüleidnek szíve örökre sebes,

Nézz szerelemmel alá rájok, s mondd : Él Fizsi s téged

Kedves atyám. s téged, nyájas anyácska szeret.“²⁹⁾

S ha házassága évfordulójának áldozik, ha a más gyermekeiről hall : a fájdalom minden alkalommal szívébe nyilallik és panasza fel-felsír !

Ki vigasztalja meg, vagy legalább enyhítgeti e sötét napokon őt, a ki a saját vallomása szerint csak atyának és férjnek születtett ? ! Sophie, a ki borongása és írása közben meg-meglepi. „Midőn ezen levelemet olvasám — írja Kisnek elérzékenyedve, — nyilik az ajtó, s az én kedves Sophiem leányi szép növéscében belép, s kiterjesztett karral szalad elém, s összeölel. Nem szólottam semmit, de szemeim elnedvesedtek „Warum weinst denn du ?“ kérdé Sophie. „Den Kis zum Freund, dich zum Weibe, Sophie!“ felelék. Boldogabb volt-e Gessner, mint én volnék, ha Phigie élne, kit gyakran, igen gyakran siratok.“³⁰⁾ Felesége, az ő boldogítója nyugtatgatja meg a férjben az atyát is.

S Kazinczy szerelemmel, rajongással köszöni meg, szinte áhitattal csüng Sophien, kire valóban reá illik a Kis menyegzői énekének szép mondása a nőről, hogy félig angyal, félig gyerek. Vagy nem úgy mutatja-e be az ő vallásos gondolkozása ? A dogmákkal nem sokat törődik, mert az nem fér a fejébe : hanem reggel és este, igen ritka kivétellel, buzgón imádkozik. A katolikus vallást szereti, mert abban nevelődött ; s nem látja be, hogy miért ne kelljen és lehessen azt szeretni ? Neki a vallás a szív dolga, rendes tápláléka. A mikor Kazinczy már ágyban, Sophie nem egyszer előveszi imádságos könyvét és fenhangon olvassa, hogy érzéseik összeolvadjanak ; maskor meg Kazinczy kéri a hangos imádkozást s a költői képen kigyúlva és elbűvölve kiált fel : „Oh, schön, oh göttlich, oh göttlich !“ Eleinte Sophie csodálkozik, hogy férje nem szokott imádkozni, később megnyugszik benne ; de a húga váltig csak azt hajtogatja, hogy sógora jellemében ez a vonás megfoghatatlan előtte. Hiában magyarázza meg Kazinczy, hogy mit mondott IV.

²⁹⁾ *Kazinczy Ferencz* : Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet, Budán, 1848. 131 l.

³⁰⁾ *Kazinczy Ferencz* : Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 142 l.

Henrik, hiában fejtegeti, hogy ő protestáns, s az ő imádkozása az, hogy az isten magasságáról és hozzá való viszonyáról meleg szívvvel elmélkedik; hogy mind örömei közt, mind a csapásokban bizodalommal és háladatossággal tekint föl reája; hiában mondja, hogy a nyomtatott imádságok olvasása nem elmélkedő léleknek való, mert mechanismussá válik s nem illik a lélek egyéni hangulatához. Sophie és húga másképp veszik és másképp hiszik.³¹⁾ Vagy nem úgy mutatja-é be háziasszonyi gazdálkodása férje dolgozó szobájában? A mikor olvastában valami elevenebben megkapja és elragadja, egyszerre csak elkezdi urának felolvasni, nem gondolva meg, akár alkalmas a pillanat, akár alkalmatlan; s a mikor gyöngytyúkjá vagy góresirkéjének serge az ablak alatt egyetlen hangot ad is, szeretetreméltó szelességgel szökik fel, hogy nekik morzsalékot hintsen, mert azok az ő gyermekei, nem bánva, ha nagy hirtelenségében férje székét kitaszítja helyéből. „Ilyenkor sokszor rám száll a gonosz lélek, vallja Kazinczy, s ki akarok fakadni, de ha a Góliáth leterítője hárfája Sault megnyugtathatta, mit gondolsz, mit tehet az én életem anygálának csak egy tekintete is? Duzzadtságom mosolygássá vál, s sirok örömben, s áldom Istent, kinek mindenhatósága az asszonyi lélek szépségét tudta alkotni. „Das ist wahr, ich habe einen Mann erhalten, der den ganzen Tag liest oder schreibt und bei dem man das Reden vergessen könnte.“ Most, midőn ezt írom, kimegy czekekkel a szókkal: „Bis ich wiederkomme, ist dir zu schreiben erlaubt: aber dann bitte ich, dass mir die Schreiberei aufhört.“ Majd megint arra kéri, hogy Telemaqueot olvassák együtt; s ő gyönyörűséggel és elragadtatással ismeri be, hogy a nők nemessége bennünket megszegyenit: „Óh, az az ő tisztaságok! az az ő természeti jóvoltak!“³²⁾

S Kazinczy örömet megbocsát Sophienak, ha mellette üldögelve és szobájába törve meg-megzavarja, hiszen szerelme és ártatlansága ragadja el. Aztán bizony, ha meg nem bocsátana is, mit te-

³¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 146—147 l.

³²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 188—189 l.

hetne? A nő ellen nincs fölebbezés. A feleség — felség, ki uralkodik szerelmével. Hiszen megkisérti néha, sietős vagy komoly dolgozás közben, hogy úgy teszi, mintha nem venné észre, a mikor felesége ő felsége belép; s perczegetti tovább a tollat. Mi lesz a vége? Imhol a válasz, maga Kazinczy adja meg. A mikor ezen lapot kezdém írni, beszéli 1808. április 25-ről, — Sophie a kis Eugeniet hozzám hozá, s látván, hogy abba nem hagyom az irást, gyermekét felültette a jobb vállamra. „Und der fleissige Schreiber wird doch gestört!“ . . . mondá. Elnedvesültek szemeim, s kezem ugyan irta a levelet, de szám a gyermeket tartó kezet s a gyermek meztelen lábát csókolta!³³⁾

Oly kép ez, melyet nem elmondani, de fösteni kellene! Egy új Murilló ecsetére lenne méltó!

A családi élet boldogsága, szentháromsága, melyet a férj, feleség és gyermek alkot, szívöket úgy kielégíti, hogy enyhe otthonuk tűzhelyéről nem igen kíváncznak ki a világba. Ha kimennek, még leginkább Szilváásra, gróf Van der Nath-özvegyéhez, b. Splényi Petronellához rándulnak, kinek társaságában és környezetében szivesen elidőznek. A család középpontja a házi asszony mellett néje, Magdaléna. Homéri leány, mint Kazinczy jellemzi. Mikor anyjuk, a b. Orczy L. leánya elhalálozott, s tizenkét gyermeke árván maradt; Madlen, a legidősebb elhatározta, hogy nem fog férjhez menni, hűgainak anyja lesz. S fogadásához hiven, bár kezére többen esengtek, hajadon maradt; fölnevelte és férjhez adta mindegyiket, Caton kivételével, a ki még fiatal különben. Caton szép és kedves, mind Kazinczy, mind Sophie különösen szereti. A mikor a szegény asszony a kis Phigie után való bánatában egyre senyvedt s már-már kétkedett fölépülésében: — Sophie azt forgatta fejében, hogy halála előtt Kazinczyt és Catont kölcsönösen megkéri egymásnak. „Mely lelkek, kiáltja a mester, mely boldogság ilyeneknek lenni szövetségében!³⁴⁾

Megérdemli, sokat szenvedett érte!

IV.

A széphalmi otthon gyorsan népesedik. Mert nemcsak Kazinczy és felesége költözött bele a maguk eszményi boldogságával

³³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. k. Budán, 1842. 255 l.

³⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. k. Budán, 1842. 232 l.

és eszményi világával: de e világnak annyi örökös és áldó istene is, köztük a mester kísérvjeként a Genius, ki bölcsőjénél ott áll vala, de úgy tetszik, mintha immár merőben a lelki gazdagság, nem egyszermind a földi bőség képviselője is volna; meg a Sophie ótalmazója gyanánt a Bona Dea, ki iránta nagyon is kegyelmes és adakozó, éber figyelmében és szopora ajándékában részelteti.

Ime, alig hervad le kebeléről a kis Phigie, már édes kárpótlást és megnyugtató vigaszt nyer a kis Eugenieben. Férje szívéből is kienged a méreg, melynél mélyebbre hatóbbat el addig soha sem ismert, keserősége helyett újra csak az atyai örömekeket éri.⁸⁵⁾ És még alig gyűgyög, alig járogat, alig válik meg a lányka a legnyájasabb helyről, az anyai öltől, mely e földön a vesztett paradicsomot a gyermeknek visszaadja, — mikor Sophie már új reménnyel biztatja magát és urát.

Kazinczy ujjong, dévajkodik. Pezsgő vére és közlékeny természete összezsap fölötte: tervel és számít, s a mi megvillan eszében, sietősen írja meg barátainak. Fölteszi, — nem. nem, bizonyosra veszi, hogy fia lesz, mintha két lány után nem is következhetnék egyéb; s előre felkéri fia keresztanyjának báró Prónay Simonné és keresztatyjának gróf Ráday Pált, azzal a kegyeletes célzással, hogy e két nemzetség nemes emlékezetének hódoljon, s fia az ő nagy lelkök osztályában és fölavatásában részesüljön. Ráday Pál örvendő hajol meg kívánsága előtt s oly lelkes és szép levéllel válaszol, a mely valami szellemes francia költeményhez hasonlít.⁸⁶⁾ Forró és nemes, de pajkos lelke csillog benne. Kazinczy tűzre hevül tőle. Tüze oly erős, hogy nem győzi várni, míg az úton levő kis vendég megérkezik, s előre megírja költői levelét, melylyel a gyermek születését be fogja jelenteni; s a mint elkészül, azonnal megküldi Berzsenyinek, Dessewffynek, hogy gyönyörködjenek abban.

Könnyűség, pajkosság, dévaj enyelgés és komoly fölemelkedés ömlik el a levélen, s úgy tetszik, mintha rögtönös ihlet terméke

⁸⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 14. l.

⁸⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczczel. Pest, 1860. I. kötet. 106. l.

⁸⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczczel. Pest, 1860. I. k. 5 l.

lenne; pedig a mint a mester kinjainak teljes érzésében megvallja, oly nehezen készült, hogy egész napon is elvesződött három sorrall. S azért szabad csapongása rövidebb-hosszabb soraival, csengő-bongó rímeivel nem annyira önkénytelen természetesség, mint inkább tudatos műalkotás kifolyása.

Kazinczy tréfásan kezdi. Az a czakó, mely a szép asszonykának, a gyermekeket hordja Afrikából, néha azoknak is, kik édes cseppeket még félve lopdosnak Ámor italából, — Sophie keblébe egy kis fiut helyzett. Veszett volna az a czakó vad hazájában vagy vitte volna másnak, hiszen Eugénia úgyis tele tölti sirással a házat. Sophie másképp gondolkozik, s a veres, fogatlan fiut elfogadja. Hát legyen! Ó sem perel, hiszen a kit így juttatnak efféle ajándékhoz, kaczag, ha van esze; de legalább gyötrelmében osztozzék barátja is. Rádayhoz fordul tehát és kéri, hogy fogadja fiát, Aemilius-Trajanust kegyesen, lehelje bele öregatyjának és ipának nagy lelkét, hogy az ő ösvényöket válaszsza ösvényének: Gedeont a tudomány és ének kedvelésében tekintse mesterének, Prónaytól pedig tanulja el a cátoi tisztaságot és odysseusi ravaszságot, melylyel megküzdhethet az erkölcsi szörnyekkel, megsértheti a vétkeseket, s magának nemcsak nyugodalmat, de fényt is szerezhet. Aztán megint tréfára fogja s kedélyesen végzi:

Te oktasd arra a bölcseségre,
 Mely élni tud, a jót, a szépet szereti,
 Azt, a mi nem az, megveti;
 De a mi az, szentül és készen követi;
 Mely nem vágy csalfa fényességre,
 Melynek csak béke kell és kedv s pártás poharát
 Józan kénynyel ivó elmés barát,
 Jól folyt napok után csillámló társaságok,
 Táncz, játék, muzsika, tréfák és nyájasságok,
 Kik közt a bölcsesség maga is szédeleg;
 S hol könyvnek, hol másnak szentelt éjjelek —
 Így élni — a te mesterséged:
 Traján ebben kövessen Téged!³⁸⁾

A fogadás rendezve, az üdvözllet készen: már most jöhet a vendég. Jön is, de nem valami kedvező jelek között, nem valami ke-

csengtető napon: szent Teréz adománya. Bizony gyanus, még félni lehet, hogy a várakozás vége csalódás lesz, minden terv és számítás halomra dől, sőt még a költői levél is kárba vesz, mert legalább felét újra kell dolgozni.

Úgy van, az adomány — leány: Thalie a neve. De Kazinczy nem zúgolódik miatta, épp oly szeretettel szorítja szívére, mintha fiu lenne. Hiszen a főrend büszkesége vagy bolondsága, a mint ő nevezi, nem bántja, gyermekei azért szomorúságot nem okoznak neki, mert leányok.³⁸⁾ A szent és igaz szülei érzés nem válogat, nem különböztet; szeret, mert az örök Isten és az örök Természet beleirta a szeretetet; s ez irás erősebb és tartósabb, mint valamennyi emberalkotta törvény összesen. Kazinczy felfogja és érti, — nem, nem, érzi ezt, mert hiszen itt az érzelem magasabb és magasztosabb, mint az értelem, a legelevenebb áthatottsággal és bensőséggel; gyakorolja az életben és megdalloja a költészetben. Hangja milyen őszinte és édes, bizouyithatja az a meleg kis rajza, melyből egész házi boldogsága és életbölcselete kisugárzik⁴⁾ Valami nyugalmazott tábori pap az újhelyi kolostorba vonul vissza, mely hangos a Kazinczy híretől; a pap felbuzdul és verses levéllel üdvözlí, római Arcas-nak írva alá magát. A mester éppen a kis Thalie mellett, ki betegen pihog bölcsejében, nyugtalankodik, szorong, viraszt: s a megkisértés e nehéz helyzetében, mikor a szeretet egész gyöngédsége és féltése kiárad szívében, férji és apai szent érzéseinek megkapó közvetlenséggel ád bájos kifejezést. Nem ír könnyeden, a mint maga többször említi, s a mint mi is megerősíthetjük: de ez az aprósága könnyed és kedves; igaza van, sugallata sugallta.⁴¹⁾ Megköszöni az Arcas köszöntését s meghívja szóphalmi otthonába, melyet eleve is leír előtte. Imhol a vonzó kis rajz:

Még messziről meglátja házamat

Egy dombnak ormán, s a hat lábnyi ablak

Setét utálót hágy sejtetni véle.

Egy kedves asszony, szép két kisedével,

Kinél még Guidó sem fest bájosabbat,

³⁸⁾ *Abafi Lajos*: Kazinczy Ferencz Összes Köteményei. II. kötet. 40. l.

³⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz I. kötet. Budán, 1842. 336 l.

⁴⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 27—28 l.

⁴¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 19. l.

Híven fogadja vendégét, ha szív
 Vezérli a házhoz, és ha szívre vágy,
 Nem a szokás vak babonájira.
 S ha kép, ha könyv, ha szép fekvés, kies tér,
 Messzire elnyúló rét, kalászos holdak,
 És kétszer hat helység szemlélete
 S ezek között a Borsi s Ujhelyé,
 S száz öltre a háztól egy szent tölgyliget,
 S azon felül a bort adó tetők,
 Ha malmainknak zörgéseik az éj
 Tündér csendében, s egy szelid patak,
 Mely játszva fut tovább, s Kelet felől
 Megpattant lánca kékellő hegyeinknek,
 Varázserővel hatnak ő reá is:
 S ha mindezeknél még inkább az a kedv,
 Mely a gonosz sors üldözéseinek
 Nem gyáva homlokot vet ellenébe,
 Nem retteg semmit és semmit nem óhajt,
 Békében él magával a világgal,
 Mondd: jőjjön s lássa ezt — itt Arkádia!⁴²⁾

S ez Arkádiában ugyan miért is zugolódnék, miért is bankód-
 nék? Az a Bona Dea, a ki minden második esztendőben megemlék-
 szik Sophieról, őt is megvigasztalhatja. Óh, meg is vigasztalja
 bizonynyal! És csakugyan teljesebb a megelégedés, édesebb a bol-
 dogság, a mikor a következő kis vendég — fiú. Kazinczyban fellob-
 ban az öröm, s Dessewffynek, a Marcus Aurelius atyjának, mint a
 Marcus Aemilius atyja, sietve írja meg a meglepetést.⁴³⁾ Egyenesen
 megvallja, hogy a három leányért nem neheztelt ugyan Lucinára,
 de ha negyedszer is leánya születik, igen elbúsult volna!⁴⁴⁾ Lehet-
 ideig-óráig; de ismerjük az ő tiszta szívét, csaksamar megenyhült és
 felderült volna. Kell-e bizonyosság? Ime, itt van — önmaga.

⁴²⁾ *Abafi Lajos*: Kazinczy Ferencz összes költeményei. II. kötet. Buda-
 pest, 1879. 46—46. l.

⁴³⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazin-
 czy Ferenczszel. I. kötet. Pest, 1860. 204. l.

⁴⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II kötet. Budán, 1842 25 l.

Apai öröme vidor visszhangra talál barátai és tanítványai közt. S Helmecky, ki költőtlen Serfőző nevét az ő tanácsára tette le és vette fel szülővárosáról a Helmecky-nevet, ódára gyúl s gyilkoló magasztalásokkal halmozza el a gyermeket apjával együtt.⁴⁵⁾ Kazinczy egy kis költői levéllel felel ugyan, de ez inkább fiának, mint Helmeckynek szól, mert hiszen azt foglalja össze, hogy minő életet kíván neki. A mikor homlokára felnyomta az áldás első csókjait. nem csillogást, hirt és nevet kért számára, hiszen mindez csak gőz és pára: de azt kérte, hogy Amor és a Charisok vegyék szent oltalmokba, hogy szemét ezek nyissák fel, ezek tanítsák meg irtózni a rúttól, szeretni a szépet, lángolva sirni Dayka, Berzsenyi, Dessewffy Nagy Pál, Perényi, Majláth tropaeumai láttára. S miért foglalja össze ezt? Mert retteg, hogy előbb dől ki, semmint gyermekeit fölnevelheti, azért írásaival akar a lelkökre hatni. „Megvallom, beszéli Kisnek, hogy sokat azért irok, hogy fiamat vonjam azoknak szeretetére, a miket magam szeretek, — piruljon tollam a megtévedésért, nevi fiamat, hanem gyermekeimet akarám irni — mert én távol vagyok attól az aristocratismustól, mely a leánygyermeket csak félig tartja gyermeknek.”⁴⁷⁾

Szebben és csatánosabban bizonyág nem szólhat. Ha Kazinczy mégis megmaradna vallomása mellett, — ám jó, legyen kedve szerint! Marc-Emil urfi még alig szerzi meg édes anyjának nevenapjára azt az örömet, a mi bizony elég leleményes és szerencsés ötlet tőle, hogy járnival indul, már kis öcsese, Antonius Sophronius üdvözlésére siethet.⁴⁷⁾ Kazinczy és felesége lelke egészen Rómában andalog. Kazinczy éppen Sallustius fordítja, benne azt a beszédet, melyet Cato tartott Caesar ellen, felesége meg Goldsmith Római Történeteit olvasgatja a Kosegatten német átdolgozásában, a mint egyszerre csak bágyadtan nyúlik el az íróasztal mellett levő ágyon. Majd leteszi a könyvet, hálójába tér, Kazinczy meg levén szokva, hogy Sophie hűsi lélekkel esik át a magasztos pillanaton, melyben a nő a Kossuth szép mondása szerint legközelebb emelkedik Istenhez, mert életet

⁴⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz, II. Kötet, Budán, 1842. 36 I.

⁴⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 161. I.

⁴⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 161. I.

ád, hiszen harmadnapra már fel is kel, — érkező vendégeit a kertbe viszi; s míg itt múlatnak, a gyermek, még a római emlékek hatása alatt, megszületik.⁴⁸⁾ „Adja neki az ég — kiált hazafias buzgósággal — Cátónak nagy lelkét, hogy ő is a virtust s a hazát szeresse mindenek felett, de ne legyen kénytelen hazája vesztét látván nyereségnek tartani a halált, mint az a nagy ember Uticában!” S ugyanazt az áldást kéri számára barátaitól, köztük Dessewffytól, ki némi módosítással küldi meg. Azt kívánja, hogy ne válják belőle soha se Lepidus, se Marcus Antonius, hogy szállja meg Caesar nagy lelke, úgy, a mint pihege benne a Rubiconon innen; éljen az igaz szabadságban és ha halni kell mellette, ne véle, hanem érette haljon.⁴⁹⁾

De hol kalandozik Kazinczy?

Az ilyes emlékek és vonatkozások himes aranyszálai minduntalan felcsillognak szavában, tettében, életében. Széphalmi világának eszményi színezetet adnak; mert ez aranyszálak áttörő csilláma közt minden kicsi apróság megszébbül előtte, mintha ígézet hatása alatt állna. Olyan a lelke, mint a méhe, mely a tövises virágból is mézet gyűjtöget, olyan mint a pillangó, a minék a lelket a régi görög felfogás képzelte. Örökkön csapong, édesen, derűsen, önfeledten. Vész és vihar érheti, (óh, mi végtelen számmal és végzetes erővel éri!) — megrázza mélyen, élesen, rettenetesen; de a mint az első sugár felragyog és felmosolyog, szárnya fölszárad, kedve megpendül: — újra könnyeden és szabadon röpdös. Lent él, a földön, de fent honol, a magasban, ott amaz iratosabb és illatosabb levegőben, a hol kedvencz költőinek és íróinak tiszta eszményei, lenge alakjai járnak-kelnek. S ez eszményi és költői társaságot összeköti földi körével, egyre népesedő kis családjával: s lányainak és fiainak neveit tőle kölcsönözi. Sógora és sógorasszonya ugyan másképp itéli meg; de nem csodálkozhatunk rajta, hiszen a leggyűlöletesebb pörben, osztályi pörben agyarkodik ellene. A fiatal Török gróf egészen elüt atyjától, rideg és önző, szivtelen és igazságtalan Kazinczyt és Sophiet, ennek öröksége miatt követelésével a törvény útjára kergeti, hosszas évekig meghurczolja, vérig keseríti és agyon zaklatja: a te-

⁴⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II kötet. Budán, 1842. 85 l.

⁴⁹⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1860. II. kötet. 300. l.

tejében még gúnyolja és élczeli. Óh, rendes dolog, hogy az indulatos és gonosz szív nem bírja elviselni és elfeledni azt a megalázkodást, azt az összeborzadást, mely emberi természete feltisztulásakor, magába szállása egyes ritka pillanataiban, megszügyeníti és ellepi, — a belső fájdalomért külső elégtételt, boszút veszen nemesebb ellenfelén. Mert csakugyan a legmegbocsáthatatlanabb bibánk, ha nemesebbek vagyunk, mint ellenünk; ha ez maga előtt miattunk pirulni és szenvedni kénytelen. A fiatal Török gróf és felesége, ki mint két összeillő húr mindig megegyező hangot ad, — nyíltan és széltében megszólja a mestert, hogy noha nem mágnás, olyan különös és ritka neveket válogat gyermekeinek, mint Iphigenie, Thalie, Marcus-Aemilius és Antonius-Sophronius, a mi legalább is nevetség. Mintha bizony minden ágas-bogas és koronás szenvelgésnél nem volna jobbsabb és érthetőbb a költői és művészi előszeretet vagy szeszély, mely egyes szavakon és kifejezéseken, még ha felöltő nevek is, meleg ragaszkodással csüng. Kazinczy megbecsüli ugyan a nemességet, de nem hivalkodik véle; egyszerűen és elfogulatlanul elismeri értékét a maga kora szerint. A mint Berzsenyi nyílt férfiasággal mondja ki, hogy ő, ki eredetét Zrinyi, Nádasdy és Gyulafi vérből vette, s anyáiban csebi Pogány Ilkót és ezüst medenczékben mosdó Török Magdolnát lát, egészen Diogenes nem lehet:⁵⁰⁾ úgy Kazinczy sem tagadja meg ősi nemzetségét, sőt nem egyszer félig tréfásan, félig komolyan fölemlegeti. Ám Berzsenyivel egyetemben a czimeket, kitüntetések, külső csillogásokat nem keresi. S gyermekeinek nevével az ilyesmire legkevésbé is lenne alkalmas.

Minő indíték vezeti tehát? Maga rámutat első fia születésekor. Gróf Dessesffynek elbeszéli, hogy Splényi Manczival tudatta, mihelyest a kis Marcus Aemilius meglett s egyszermind azt is, hogy minő nevet fog kapni. A báróné ismeri Kazinczy szeretetét a gróf iránt, s a mester ennél fogva fölteszi róla, hogy azt fogja hinni, mikép azért nevezte így elfiát, mert a Dessesffy fia hasonló nevet visel. S ő bár gyöngéd és udvarias, mégis nem habozik és nem késik eleve kereken és határozottan védekezni e föltevés ellen. „Bátor vagyok kimondani — nyomja meg őszinte egyenességgel — mert tudom

⁵⁰⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 14. 1.

hogy bántósnak nem veszed, mikép nem ez volt oka az elnevezésnek.“ S ugyan mi volt? Még vagy huszonöt esztendő előtt olvasta Rousseau Emiljét s akkor elhatározta magában, hogy ha valaha fia lesz, e nevet viselendi. Valóban annyira ragaszkodik ehhez, hogy reménybeli fiának is, ki helyett a czakó vétségéből a kis Thalie lett, e nevet szánta; akkor Trajanussal, most Marcussal szöve össze, mert ez idő szerint Sallustiussal foglalkozik, kinek töredékei közt található Marcus Aemilius ama beszéde, melyet Sulla ellen intézett; s e beszéd úgy tetszik neki, hogy barátja figyelmébe ajánlja.⁵¹⁾

Ime, a Kazinczy választásának példája és eljárásának kulcsa!

Eh, de miért védelmezzük sógora és sógorasszonya ellen? Megvédi teljesen múltja és emléke, élte és jelleme, meg annyi bizodalmas vallomása! Gyönyörködünk inkább benne, mint nevelőben. Hiszen annyi tapintattal s egyszersmind annyi édességgel szorgoskodik, hogy csupa gyönyörűség; bajos lenne bezzeg eldöntenünk, hogyan kedvesebb, mint apa, vagy mint nevelő? . . .

A két fiú, sőt Thalie is sokkal kisebb, semhogy tanulhatna: de már Eugenie ötven hónapos. Kétségtelenül nagy kor olyan csepp lánykának, de kevés idő az oktatásra-fogásnak. Kazinczy mégis megkísérti, persze csak játszva és szemléltetve, hogy az ábécze rejtelmes titkaiba bevezeti: az asztalnál villával, késsel, kanállal s a pohár karimájával tanítja az I, X, Y, V. O betűk ismeretére. A dolog nehezen halad, s ő már azon gondolkozik, hogy abbahagyja, mikor a lányka maga igazítja útba. A kanapéra mászva, hol apja, kezében nagy folió-könyvvel ül, megsejti azt a betűt, melyet már ismer, s örvendve hajtogatja. Kazinczy meghagyja a gyermek örömét vagy büszkeségét, s a mint H helyett egyebet említ, veszi a tollat s egy nagy H-t fest neki, mellé meg azt a betűt, melyet hibásan hangoztatott, hogy rólok jegyezze meg, a miben tévedett. Dencsi, a mint apja kényezteti, fogja a tollat, a H mellé másik H-t húzogat. Kazinczy szeme megnyílik, s ettől fogva iratás által tanítja, s olyan gyors sikerrel, hogy néhány nap alatt minden betűt megismer, sőt lefest, előbb segítséggel, aztán tulajdon kezével. Majd a betűkről a

⁵¹⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I kötet, Pest, 1860. 209. 1

tárgyakra, madárra, rózsára, tulipánra tér, s meglepő tehetséget árul el. De csak akkor tanul, a mikor éppen tetszik; mert az okos és óvatos nevelő nem erőlteti, nem kényszergeti.⁵²⁾

Micsoda öröm ez a szülei szívben, a széphalmi házban! Kazinczy repes és gyúlong, mikor vele barátainak, köztük Berzsényinek eldicsekszik.

Berzsényi szilajabb és keményebb jellem. Már túl van ugyan a harmincz esztendőn, sokat higgadott, kiforrt és megállapodott: de vére azért ma is a régi, a mint örökölte. S minő vér ez! Miképp duzzadozott az erőtől, az akarattól, a dacztól! Mint gyermek, tíz esztendő koráig egyedül t e s t i nevelésben részesülve, a sopronyi iskolában csintalan, fékezhetetlen, maga tizenkét németet megver s a város tavába hány. Mint ifjú első tánczos társai közt, lovat, embert, asztalt játszva átugros, oly heves és izmos, hogy első szeretője elalél a karjai közt!⁵³⁾ S mint férfi, még inkább csak fejlődő férfi, örökös háborúban él atyjával, ki egyetlen gyermeke szilajságát nem mérsékelni, hanem zabolázni törekszik; végre is szakít, anyai jószágára húzódik, mert a szülei ház neki: M u n k á c s. Húsz éves korában megnősül és olyan szerencsével gazdáskodik, — mert az örökös háború alatt lelke el nem csüggedett, hanem emelkedett és érlelődött — hogy az öreget felülmulja, somogyi jószágát kiváltja, szőlőben, rétben, szántóföldben többet kapva ezer holdnál.⁵⁴⁾ De viseletében, felfogásában, bánásában, egész természetében régi vére nyilatkozik, szelidülve és fegyelmeződve, de az eredeti energiával. Egyszerűséget, szigorúságot követ és követel házában. Feleségéről, a k i t i z e n n é g y éves korában vett el, keletiesen gondolkozik; a mint maga vallja róla: mindenben középszerű; együgyűségben találta s abból föl sem szabadította. Testvérei kastélyokban, festett szobákban laknak: de ő megelégszik nála két kis szobával; s ha férje divatos ruhák helyett jószágokat vásárol, nem panaszol, de a gyertyafogyasztásért és firkálásért sokat zsörtöl. Berzsényi Sokrates-

⁵²⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 134—135. l.

⁵³⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 117. l.

⁵⁴⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 93. l.

ként csak úgy hallgatja, mint a kocszi-zörgést ablaka alatt.⁵⁵⁾ Mégis, szilajabb és keményebb jelleme mellett mégis elmelegedve és gyönyörködve olvassa Kazinczy atyai örömeit, osztozik boldogságában; s kívánva-kívánja, hogy ez örömei Dencsivel együtt nevelkedjenek és gyümölcsözzenek, hogy Emil magva sit foecundum bonorum civium, mint Tacitus a nagy Aemiliusokról mondja. Hiszen apa ő is, s éppen mint Kazinczy, úgy tanítgatja Lidijét, Farcisját, kik már jól olvasnak, noha még 24 óráig sem gyakorolta őket. A vallásról tudnak legkevesebbet, mert Berzsényi nem tudja vala meghatározni, hogy micsoda elv szerint induljon.⁵⁶⁾

Pedig érdekes, egyszersmind csodálatos, hogy a zsöngé gyermekek éppen a vallás és menyeyi világa iránt mutat felöltő érdeket, kíváncsiságot, vagy valami meglepő sejtelmet és sugalmat, — valami ösztönszerű titokzatos honvágyat. Mintha csak visszasovárogna, mintha csak visszaélné oda, holott a két szárnya maradt: — éretlen észszel gyakorta tesz az égről, a más világokról, mint a miéink, oly megfoghatatlan kérdéseket, melyek hallatára a legérettebb és legbölcsebb ember is megzavarodik és összedöbben.

Ime Farcsi komának is mi jut eszébe?

„Farcsim a minap hallván, — beszéli Berzsényi — mennyi himlős gyermeket ásnak el naponként, térdeimre dőlve kérdé tőlem, hogy mi lesz ott a földben azokból a szegény gyermekekből. Megrettentem, de kellett felelnem: „Azok onnét felébrednek és az égbe mennek.“ „S hát az égbe hogyan mennek, mit csinálnak s mit esznek?“ Minden módon kívántam őt megnyugtatni: de igen kevésre mentem vele, sőt minden vigasztalásom után is csak azt vallotta sohajtván és könybe lábadt szemmel, hogy ő mindég itt szeretne élni énvelem és Tancsi komájával (így szokták testvérjével egymást nevezni) s meg kellett ígérnem, hogy mi együtt fogunk vele meghalni és az égbe menni. Ohajtanám tudni, mint gondoskodik a nevelésnek ezen nagy ágáról?“⁵⁷⁾

⁵⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 17—18. l.

⁵⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 140. l.

⁵⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 140. l.

A kérdés fölvetése meglepi Kazinczyt. Kénytelen bevallani, hogy még nem tisztázta maga előtt, pedig reá nézve annyival fontosabb, mert maga kálvinista, felesége pópista levén, gyermekei a József rendelete és Lipót törvénye értelmében különböző hitet vallanak. Csak általánosságban nyilatkozik egyelőre, hogy nem fogja megengedni nekik, mikép a vallás dolgait feszegezzék, tanulják annak történetét, mint történetet, kételkedés nélkül, de félelem nélkül is; hogy főleg arra fog munkálni, mikép hitők a szív vállása legyen a legnagyobb mértékben, s az isten, mint minden tökéletesség foglalata álljon lelkök előtt.⁵⁸⁾ Később azonban igen sokszor, egészen tüzetesen és behatólag foglalkozik a kérdéssel, s megjegyzései és fejtegetései közben a saját hitéről is vallomást teszen.

Kazinczy protestáns, erős protestáns, annyira állhatatos, hogy az osztrák császár koronájáért, sőt a világ összes kincséért sem térne át a katholicismusra; ha hite miatt oly károkat kellene is szenvednie, mint a zsidó szenved, meg nem változtatná azt; mert megbecsülhetetlen szerencsének tartja, hogy a protestáns maga igazgatja az iskolákat, hogy magyarul taníttatja bennök a tudományokat, hogy szabad felvilágosodnia, lehet és kell felvilágosodnia; mert hálával és büszkeséggel emlékszik vissza, hogy mi jót szült a protestantismus az emberiségnek és a nemzetnek; meggyőződése, hogy járatlan az Magyarország történetében, a ki nem tudja, mit tesz protestánsnak lenni.⁵⁹⁾ De sokkal inkább ember, mint felekezeti tag, elfogulatlan és türelmes, a ki házában épp oly tisztelettel fogadja a kázméri plébánost leányainak, mint Vályi Nagy Ferenczet fiainak keresztelésére, épp oly szeretettel segíti meg a sztropkai vagy monasztéri barátot, mint a szegény, rongyos, tudatlan levitát; sokkal inkább költő, kedélyével és képzeletével, mint egyházi felügyelő, a szép művelője és hirdetője, ki a protestantismus rideg egyszerűsége mellett hahozás nélkül elismeri a katholicismus művészi pompáját és ragyogását, megkapó érzéki hatását, sőt még azt is bolygatni meri, hogy helyesen cselekedett-e Luther, mikor az egyetemes egyházat megtámadta s a szakadást végrehajtotta?

⁵⁸⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 138—139 l.

⁵⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 25 l.

Hogyan? Hát ő az az erős protestáns? Igen, a történeti fejlődés eredményei közt, de bölcsész a történeti fejlődés eredményei nélkül. Mikép érthető és értendő ez? Hát úgy, hogy Kazinczy visszaképzeli az időt és állapotot a hitújítás előtt s a saját fel fogása és föltevésai szerint gondolja el a haladást. Luther és társai valóval kecsegtették a népeket, valóval oly dolgokban, miket nem tudni nem kár, tudni nem lehet. S a népek, noha nincs rettenetesebb, mint cum ratione in sanctitate, elszakadtak a kecsegtető ígéretre, a mi a catholicismust megmakacsította, természetes fejlődése útjáról leterelte, tévedésekbe és túlzásokba sodorta. Ha a catholicismus e makacsságra nem kényszeredik: akkor a keresztyén vallás bizonyosan azzá válik, a mi a görögök szép hite volt: a szív és képzelet vallása, nemesítő vallása lesz!⁶⁰⁾

Ez az okoskodás kétségtelenül hibás alapon indul és vakmerő szabadsággal következtet. Elfeleli, hogy a hitújítás előtt a keresztyénséget a sok visszaélés, botlás és elfajulás a belső meghasonlóság vitte, a miből aztán fenséges eszméjének erejével kiépül, talán ennek daczára még veszedelmesebben megromlik; mert hogy tulajdonképp mi lesz abban a létlen időben, semmi sem bizonytalanabb, mint az, — minden ember a saját ábrándja szerint irhatja meg; elfeledi, hogy a catholicismus éppen a hitújítás, éppen a szabad vizsgálódás és szabad bírálat következtében megifjodott, tisztult és nemesedett, hogy a lángeszű pápák és alkotó zsinatok lelkes és magasztos közreműködésével belső lényegében és külső életében megint összeforrott, megerősödött és föllendült; elfeledi, hogy végtelen lényeges különbség van a polytheismus és christianismus között. hogy az a maga búvós regevilágának megszámlálhatatlan sokaságban élő és egyénileg megkülönböztethető isteneivel és félisteneivel sokkal közvetlenebbül érintheti a szívet, mint ez az ő erkölcsi és eszmei menyországának megszemélyesítetlen magasztosságával; elfeledi, hogy a polytheismus csak bizonyos ideig volt a szív vallása, s a hellen felvirágosodás korától, a Perikles századától fogva már meghasonlott véle a szív, mert a kétkedő ész villogó élceze és gúnyja elhidegítette iránta; elfeledi, hogy minden vallás egyenlőképpen lehet a szív vallása, hiszen még a legjózanabbnak is, mely nem is-

⁶⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leve'ei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 53—56 l.

mer el egyebet, mint az egyetlen, élő, igaz és örök istent, annyi megfoghatatlan és megfejthetetlen titka és rejtelve van, hogy az ész letörpül előtte, csak a szív sejtő sugalmával emelkedhetik körébe! Hisz ez az embertől magától függ egészen!

Ha tehát valaki azt kérdezi, mint Kazinczy Sipostól: hogy nem volna-e elég a vallást úgy tanulni, mint egykor Görögországban, hol az a szív és nem az ész dolga volt? Készségesen igennel felelhetünk, mert valamennyi dogma ismerete sem szülhet vallásos-ságot, ha a szívből az élő hit forrása kiapad. Hogy is mondja Faust?

Csak érzés minden,
A név csak hang, a szív csak pára,
Csak köd a mennyei sugárra.⁶¹⁾

Kazinczy okoskodása különben nyilván elárulja, hogy felvilágosodott és szabadelvű, a miből sohasem csinál titkot, akár Tóth Ferenczezel, a pápai tanárral, akár Sipos Pállal, a tordosi lelkeszszel vitatkozik írásban, akár a papok sergében beszél, egyházi gyűléseken. Keresztüztbe veszik, hogy keveset hiszen, s ő minden szépítés nélkül vagdos vissza, hogy a protestáns vallás a szabad vizsgálódás s nem a szolgálai engedelmesség vallása, hogy ő tudja, mit kell tisztelni, hogy más a religió, más a theologia; hogy nemcsak azt kell tudni, a mit Kalvin és tanítványai állítottak, hanem azt is, a mit az újabbak hirdetnek, mire a pataki vallástanár azt veti oda: hogy miért jobb az új, mivel új? Kazinczy megfordítja: hát miért rosszabb? Az öreg püspök, Öry Gábor kedélyes csipősséggel jegyzi meg, hogy biz ő csak olyan protestáns, mint Bayle, a ki csak annyiban vala protestáns, hogy minden positiv vallás ellen protestált. S mosolyog. Ennek a mosolynak a derűje megvilágítja az élczet, meg a vonzalmat is, melyet az érdeemes egyházi fő a még érdeimesebb író iránt mutat, ha ugyan már ezt feltűnőbben meg nem világította volna az a csók, melylyel Öry a templomból kijövet az egész papság és népség előtt üdvözölte.⁶²⁾ A megkülönböztetés főleg azért kedves a mesternek, mert látta némely orthodox

⁶¹⁾ Dóczi Lajos: Faust. Göthe tragédiája. Pest, 1873. 191 l.

⁶²⁾ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842.

palástban és palást nélkül;⁶³⁾ mert ő éppen ezek közepette örömet hangoztatja, még örömebb hagyja püspökével elismertetni, hogy a felvilágosodás és szabadelvűség a vallásossággal legkevésbé sem ellenkezik. Hajlandó egyetérteni b. Naláczy Józseffel, a ki minden nap három dologért hálálkodott az istennek: hogy férfinak teremtette, nem asszonnak, hogy magyarnak nem németnek, hogy kálvinistának, nem pápistának⁶⁴⁾: de eme hajlandóságának daczára maga indítványozza az egyház-tanácsban, mikor az aggastyán kassai püspök Ujhelybe érkezik, hogy felekezetének újhelyi papjai tisztelegjenek előtte, maga vezeti a kis Eugeniet a templomba bérmálás végett, - nem viszketegből vagy feltűnésből, hanem azért, mert szereti, hogy hitét tettel pecsételje meg.⁶⁵⁾

S minél többször forgatja a vallási kérdést: annál jobban tisztázza, annál részletesebben tárgyalja azt. Nem csak megállapodásra jut magában, hogy miképp tanítandó a vallás, de az újhelyi gyülekezet tanácsának s a kerület gyűlésének emlékiratokat készít a vallás oktatásáról, sőt egyre növekedő és szaporodó gyermekeinek, főleg Bálint és Lajos számára, alkalmas kézikönyvet is: megírja a Szent Történeteket a Biblia szerint.

Kazinczy élő hite szerint ész és szív azt kiáltja minden embernek, minden népnek és azt fogj mindég kiáltani, hogy van Isten, hogy az hatalmában és akaratjában tökéletes, a világot alkotta s igazgatja, az ember sorsáról intézkedik, s látja, ismeri nemcsak cselekedeteinket, de legtitikosabb gondolatainkat; s hogy szereti a jót és gyűlöli a roszt, hogy testünket a hallállal elbontja, de lelkünket megójsa.⁶⁶⁾

Ezt az élő hitet, ezt a vallásos szent érzést a bibliai történetek nagy sikerrel nevelhetik a gyermeki szívben: de csak tápinatos megválasztással és alkalmazkodó előadással; mert sok fordul elő bennök, a min a kicsinyek fennakadhatnak. Hasznos, sőt szük-

⁶³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 172 l.

⁶⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 347 l.

⁶⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 136—139 l.

⁶⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 335 l.

séges is megmagyarázni nekik, hogy a keleti nyelvek költői és képies beszéde különbözik a mi hidegebb szólásunktól: de azért a szent történeteket nem szabad megfosztani naiv bájuktól. Szóljanak úgy, a mint egy régi nemzet szent könyvei szólhatnak, ne a rideg és józan ész taglásával, de a megható és felemelő csodásság megőrzésével. Hiszen minden vallásnak megvan a maga mythológiája, maradjon az a keresztyén vallásban is. Ám Dániel hadd ne égjen meg a kemenczében, s Illyés hadd lebegjen a maga tüzes szekeren; a gyermek az effélének örül, mint a görögöknel; csak a beszélő a gyermek legyen jó, csak tanítani tudjon! Tisztelet az Észnek, Isten szikrája az bennünk, de az emberi léleknek egyéb tehetségei is vannak, s azokat nem azért vettük, hogy elfojtassuk. Kazinczy már csak paedagogiai tekintetből is óvatosságot és kiméletet követel, mert a ki gyermekeiben idő előtt és nagyobb mértékben ébresztgeti az észet, mint illik, megfosztja őket ama szép szerencsétől, hogy a dolgokat poétai fényökben is nézhessék s később Homért kedvelhessék. Ha ki a napba mereszti szemeit, elvakul, mint a ki a mélysetétbe van elzárva, mondja szépen és bölcsen; szerveink úgy vannak alkotva, hogy csak akkor lehetünk boldogok, midőn a két vég-szél között lebegünk, s a reggeli korány és az estvéli alkony mágusi fél-fénye kedvesebb szemeinknek, mint a déli nap vakító világa. Ne vágyjunk egyebek lenni, mint a mire isten teremtett!⁶⁷⁾

A Szent Történetek meglevő vezérfonalai, Hübner különböző átdolgozásai Kazinczy szerint abban vétenek, hogy majd kellő megválasztás nélkül elbeszélnek mindent, még a mi az erkölcsi érzésbe ütközik is, majd merőben józankodni s értelmeskedni törekszenek, kiszaggatva a költészet legszebb virágait. Az ő könyve kerüli a síkamlósságot és nyersséget: de megőrzi a naivságot és csodásságot, erkölcsi és költői egyszersmind, oly jeles a maga nemében, hogy Kis János, Guzmics, Izidor és Somosy, pataki theologiai tanár egyenlő magasztalással dicsérik érette, sőt Somosy egyenesen azt erősíti, hogy az ő gyermekei szent történeteket más műből tanulni nem fognak;⁶⁸⁾ a mi őszinte beismerése és igazolása annak, hogy a vallás hirdetésére inkább a költő, mint a tudós lélek ihletett és hivatott!

⁶⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: *Levelei Kis Jánoshoz*. II. kötet. Budán. 1842. 336—340 l.

⁶⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: *Levelei Kis Jánoshoz*. II. k. Budán, 1842. 334 l.

A vallás és költészet a legteljesebb összhangban nyilatkozik. Világok a legmagasztosabb eszmék és érzések köre; mindaz, a mi fölemel a tisztaságba és magasságba, föl a végtelenbe; ott az erkölcsi fenség, itt a művészi szép, de oly iker eredettel, oly testvéri megjelenéssel, hogy ott erkölcsi nem lehet, a mi nem szép, itt szép nem lehet, a mi erkölcstelen. Kazinczy egyház-kerületi emlékiratában nyomatékkal emeli ki, hogy a vallás tanításában gondot kell fordítani a szép érzésére, melynek nagy befolyása van az erkölcsiségre; a dogmákat és mysteriumokat nem kell minden áron, okvetetlenkedő észszerűsködéssel magyaráztatni, mert ez könnyen a valóban rettenetes hitelenségre vagy babonaságra vihet;⁶⁹⁾ és gondot kell fordítani az erkölcsi érzésre, mely a fogékonyságot a szép iránt előmozdítja; éppen azért kikel ama szokás ellen, hogy az iskola-végzett s már eladó leányokat vasárnap délutánokon nyilvánosan katekizálják, mert ez az erkölcsiségre több kárt teszen, mint hasznot; a helyett azt javasolja, hogy ezeket az úrvacsora előtt a pap a saját házában nem egyenként, hanem együtt kérdezze ki, áthághatatlan tiszte és kötelessége levén, hogy oda nőtelen férfit be ne eressen.⁷⁰⁾ Hiszen az emberek, az ő állításaként, azért vallástalanok, mert a vallás — nem vallás. Az egyház-gyülekezeti emlékiratában pedig, talán a helyi viszonyok tekintetéből, több értelmességet követel: mert ész, az az lelkiismeret, vagyis a tanulás világánál eléggé világított meggyőződés nélkül hinni nem tartozunk. Azt javasolja, hogy erkölcs-bölcséletet, illetőleg erkölcstant adjanak elő, nem hivalkodásból, hanem komolyan, legalább oly terjedelemben, a mennyi az életre mindenkinek szükséges; hogy a hit-újítás története is nagyobb figyelemben részesüljön, mert irtóztató az, hogy oly sokat közölnek a theológiából, de a bécsi, linczi, nikolsburgi és szathmári békekötésről alig hallunk; röviden, de elevenen, a katholicismus terhelése nélkül, de igazságosan és tántoríthatatlanul kell fejtegetni az egyházi történetet, megemlékezve mégis, hogy a vallás különbsége miatt nem szabad hidegeknek lennünk azokhoz, kiket mint hazafiak, keresztyének s emberek

⁶⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 190 l.

⁷⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 190 l.

szeretni tartozunk. Javaslatáról, mint valami megnyerő menyei fényről, még a legvakabbak is elismeréssel és magasztalással szólnak. „Fényes, igen fényes napom volt, — jelenti Siposnak büszke örömmel, nem hogy személyem, hanem hogy hitem győzőtt!”⁷¹⁾

A ki a nevelés és oktatás egyetlen kérdéséről ilyen alapos tanulmányokkal beszél: az annak bizonynyal egész köre és anyaga iránt is melegen érdeklődik és tájékozottan vélekedik. Valjon? Nem kétes állítás ez? Másra nézve — lehet: de Kazinczyra — nem. Számos apró megjegyzése bizonyítja. Ime, a mikor a sárospataki főiskola tanácsában megjelenik, kedvetlenül hallgatja és megrójjá, hogy némelyek a leczkék latinsága mellett s a magyar előadás ellen szólnak, hogy a botanica és technologia ellen foglalnak állást; a mikor Debreczenben járva Kis Sámuel, rajz és festészeti tanárt meglátogatja, megütközéssel értesül róla, hogy sem az iskolai igazgatóság, sem a város nem foglalkoztatja.⁷²⁾ S a mikor a Kis János fia dolgozgat és fordítgat, gyermekes kísérleteit olyan szeretettel javítja és bírálja, mintha csak a maga fia volna! Pedig a maga fiai s a maga leányainak nevelése és tanítása szakadatlan gondja és tervezése; még élni is csak azért kíván, hogy őket ne hagyja neveletlenül!⁷³⁾

Híszén lelkiismerete súgja, ajka fennen hangoztatja, hogy szent kötelessége nekik megadni mindazt a műveltséget, a mi szerencséjüket megalapíthatja. A testi, erkölcsi és szellemi nevelés körében megragad minden eszközt, módot, alkalmat, a mi képezheti és fejlesztheti őket! S minő édes örömmel tölti el bármi siker! Mutatja az Eugénie táncza. A leánya már hetedik esztendejében, mikor Újhelybe szini társaság kerül, melynek egyik tagja tánczmester. Az újhelyi gyógyszerész, derék és jellemes ember, leányát taníttatni akarja, s megszólítja a mestert, ha valjon nem csatlakozik-e; Kazinczy, bár már most is úgy őrzi a kicsit, mintha serdülőben volna, ismerve a gyógyszerészt, nejét és leányát, elfogadja az ajánlatot s nálok hagyja Eugeniet. A tánczmester tiz növendék közül neki adja az elsőséget, s azt mondogatja, hogy iskolálában ez a gyermek valószínűleg Grátia. S minő büszke, dicsekvő az apa kedves fölmelege-

⁷¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz Lipcse. 1846. 87 l.

⁷²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. 1846. 74 l.

⁷³⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése *Kazinczy Ferencz*czel. Pest, 1860. I. k. 355 l.

désében, mikor a tanulás bevégeztével, egyik estve, rövid színjáték után a gyermekek vizsgaképpen tánczolnak. Minden szem a Geniere tapad, ki első az abronesos tánczban; s minden ajk kitörve kiáltja: *Bravó Genie! Bravó Genie!*⁷⁴⁾)

Talán a nyilvánosságnak ösztönző hatása, talán a költségnek kiméltése ez idő szerint azt a gondolatot érleli meg Kazinczyban, hogy széphalmi házában afféle nemesi nevelő-intézetet nyisson, ha ugyan gyermekeihez vagy hat idegen gyermeket kaphatna. Egyesíteni kívánja a magán és nyilvános nevelés hasznait; mert így meglehet az a megnyugvása, hogy gyermekei a szemei előtt nevelődnek, s nem fog kár esni életökben, egészségökben és erkölcsökben, mire annyira féltékeny, hogy el van tökéelve, mikép fiait csak akkor ereszti a világba, a mikor bizonyos gyönyör élvezetére már megérnek; de egyszersmind meglehet az a reménye is, hogy a vételkedés tehetségök és becsvágyok emelésére, jellemök és fellépések önállósítására válik; akkor számítása szerint több nevelőt és nevelőnőt szerződthet, köztük magyart is, mert ezt még szükségesebbnek tartja, mint a francziát.

A magyar író és hazafi nyilatkozata ez, kinek a nemzetiség bálványja; de a társadalmi ember és világi sem hallgat benne, mert ismételve megemlíti, hogy gyermekeinek francia nevelést adat: nem ragyogót, hanem francziást, a mi épp oly komoly figyelmet szentel az elméleti tudásra, mint a gyakorlati nyelvismertetre és kézi ügyességre: zenére, rajzra, festésre.⁷⁵⁾)

A gondolat üdvös és egészséges, s gróf Desseffy éppen szerencsésnek tartja: mert az ily falun levő nemesi iskolában a gyöngéd női lelkek a városi élet minden szenyétől távol érlelődhetnek, a jó pedig, a mi természetes és okos, itt is kifejthető; — mégis kivitetlen marad. Talán Kazinczy maga tesz le róla, talán idegen gyermekek hiányában hagyja abba; elég az hozzája, — nem foganatosítja. A mi és a mennyi a maga érdeke, nem riad vissza az áldozattól; szeretetének gyöngédségével s erejének megfeszítésével meghozza: Sophie és Eugenie társaságában Bécsbe indul, Bécsbe

⁷⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 64—65. l.

⁷⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Desseffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I. kötet. Pest, 1860. 348—349. 356—357. l.

rándul. Miért? A francia nevelőnő megválasztása végett, mert ő is úgy vélekedik, mint Desseffy, hogy a mai világban tudni kell francziául, mi egykor Rómában tudni kellett görögül. Hát nem intéz-kedhetik levéllel vagy megbizással? Hiszen a hernálsi intézet, mely-hez fordul.⁷⁶⁾ Madame Holle, a ki igazgatja, ugyis készségesen szolgálna, a mint az előleges tájékoztatással tette. Nem, nem, — Kazinczy és felesége személyes látás és személyes benyomás után akar megállapodni, mert a nevelőnőben a sympathia nagyon fontos tényező.

Mennyi érdekes látogatás és találkozás a hosszas úton: Pesten, Győrött, Zirczen, Pápán, a hol magyar költő és tudós lakik! S mennyi kellemes szórakozás és élvezet Bécsben, a hol Európa fedelmi nagyjai, koronával és korona nélkül, tanácskozni és osztozkodni összeültek! A tüneményes lángész, kiről még mai nap is el-ágazik a felfogás, hogy mi volt: bolygó fény vagy tündöklő csil-lag? . . . Szent Ilona szigetén sötét megaláztatás fogságában, — s ck az ígézet megmerevítő és félemlítő hatásától szabadúlva ujonnan él-nek, reméllnek, a nyilvánosság előtt tűntetve forgolódnak nézelőd-nek, a nevezetességek között magok levén a legérdekesebb és leg-ídőszerűbb nevezetességek, a legkeresettebb és legsajátosabk lát-ványok.

Kazinczy megjelen mindenütt s gyönyörködik bennök: de a koronás királyok mellett is a legfőbb gyönyörűsége — kis leánykája.

Micsoda szemességet tanúsít Eugenie a Belvederben, micsoda érdeket ébreszt a színházban: — levelei alig győzik elbeszélni, nem, nem, éljünk az ő szavával, elfecsegni!

A képtár meglepi, de meg nem zavarja. Ime, mihelyest meg-állnak a Rubens felesége előtt, apjához simúl: „Papa, mi ezt a ké-pet láttuk Donátnál!“ Reáismer a Correggio ivfaragó Amorára, Van Dyk két szép fejére is, mely Széphalmon megvan másolatban. S mig a választott nevelőnő, Loyan kisasszony, szégyenlősen fordul el a meztelen alakok elől: addig a kis Dencsi természetes elfogulat-lansággal szemléli művészi szépségöket. Mely öröm, kiáltja Kazin-czy, hogy szeme az ő gondjai által képezve van!⁷⁷⁾

⁷⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewff. József bizodalmas levelezése Ka-zinczy Ferenczcel. I kötet Pest, 1860. 349 l.

⁷⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Gr. Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet. Pest, 1861. 8 l.

De beszéljük el: mi történik a színházban? A császár páholya alatt a földszint vonalában két páholy áll. Kazinczyék ide jutnak, úgy hogy a mester jobb karja, a földszint második sorában, az alsó páholy rekeszéhez ér. A gyermek közte és Loyan között ül, de nem látva jól az előttök ülők fejétől, apja jobb karjához kérekedik, a ki felállítja székére, minthogy a második páholy üres s így senkinek sem alkalmatlan.

Egyszerre az első páholyba két úr jő be; csillagos és érdemjeles; s megihletődéssel nézi a csoportot, a mint a gyermek baljával által fogja az atya nyakát, jobbával pedig homlokán a hajjal játszik, s a mint a játékot falja szemeivel és füleivel, s apjával egyre beszél. A két férfi kíváncsian kérdezi egymástól, mely nyelven szólhat a kicsi? Kazinczy érti, de nem válaszol. Most Eugenie megfélekedzik s a két úr párnájára teszi kis kezét. Atya megfogja és lelopja onnan, mire az egyik úr udvariasan meghajol, Kazinczy viszonzásul szintén, s kész az ismeretség.

A mint újra hallszik a kérdés, hogy a gyermek mily nyelven beszél: Kazinczy sűgva felel: „Elle ne parle aucune autre langue que l'hongrois.“ Az egyik csodálkozva ismétli: la petite hongroise! la petite hongroise!“ S a másik mosolyogva néz a kis magyarra. „Fogadni mernék - veti utána Kazinczy — hogy színház után elbeszélék vacsorájoknál, a mit láttak!“⁷⁸⁾

Hát az út célja, a nevelőnő megválasztása hogy sikerült?

Meglehetősen. Kazinczy és felesége legalább elégedetten ér haza. Mert Loyan kisasszony jó és szórény. Gondolkozása, erkölse egészséges, magatartása, járása, ülése, szólása illedelmes, francziául és németül szépen beszél, csak keveset. Valóban inkább a szófukarság, mint a nyelvelés a baja. Leczkéit kedvvel és szorgalommal, nagy haszonnal tartja. A házhoz és családhoz ragaszkodik, a miért Kazinczy és felesége annyira szereti, hogy úgy tekinti, mintha tulajdon gyermekök volna. Hetek, hónapok eltelnek, összeütődés és egyenetlenkedés nélkül telnek.⁷⁹⁾

⁷⁸⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodlmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet Pest, 1861. 9 l.

⁷⁹⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet. Pest, 1861. 8—9 l.

Csak az a sajnós, hogy esztendő múlva megválnak Széphalomtól, mivel apja kilép a katonaságból és maga mellé veszi; annyival sajnósabb, mert követője, Adelhaid, egészen az ellenkező, miveletlen lélekkel és igen mivelt testtel. Alig melegszik meg helyén, már is kitör az izetlenség. Kazinczyné angyali természete még elviseli, de Kazinczy alig várja, hogy menekedjék. Adelhaid nem szívesen megy el, sőt Kassán azt beszéli mindenfelé, hogy még soha senkitől nem vált meg nehezebben, mint Kazinczynétől; hogy Kazinczy is a legnemesebb lélek, a kit valaha látott, de eleségét féltette tőle. „Valóban féltettem, mondja keserűséggel, az az fájt nekem, hogy Sophie oly romlott teremés társaságában élt.“ S felfogadja, hogy soha az ő házában asszonynevelő többé nem lesz.⁸⁰)

Az izetlenségben kifáradhat, a szeretetben nem fárad el. Mihelyest övcire gondol: lelke megbékül és fölemelkedik. S megtelik édességgel, mint a tavaszi levegő illattal. Minő szép, minő meleg, ha miben megemlékszük rólok: példa az Emil úrfi első versének, a kis Dencsi földrajzi ismeretének méltatása!

Hogyan, Emil, az ötödfél esztendőös gyerek már versel? Igen, az ekkora legény módja szerint, de az apai és anyai szív örömrerebben rajta. Vendégek érkeznek, később asztalhoz ülnek. Emil széke alacsony, Kazinczy vánkossal pótoltatja. A szó ismeretlenebb előtte, mint a párna. Vánkos, vánkös! hajtogatja, mig utóljára rácsapja: „Vánkos Lángos!“, a nélkül, hogy még a rímről sejteltelme lenne.“ Nézd, nézd a poétát!“ kiáltja Sophie. Mindnyájan nevetnek, vendégeik is. Emil kedvrekerekedik, a siker felbuzdítja, s teli torokkal és nagy kitartással dalol, egyre megújrázva: „Czigány, hozd a baraezkot!“ Csitítva kéri, hogy hagyja már egyszer félbe, de ő nem enged. Ártatlan mulatság: ám hadd fújja, ha vére lüktet s megszállta az i let, mert a féket mindég megrántani nem okosság. A gyönyörű eredeti költemény addig pattog, mig egyszerre csak kipattan a második sor is; „Kifúrom a hasadot!“ [Reménylem, írja Kazinczy tréfásan Berzsenyinek, javallásodat mind poetika, mind aesthetika, mind morális tekintetben meg fogja nyerhetni. — Bár

⁸⁰ Kazinczy Gábor: Graf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet. Pest, 1860. 196 l.

ez a semmi szikrája volna a benne talán lappangó poétai talentumnak.“⁸¹⁾

A kis Eugenie haladása komolyabb, s az elismerés megfelelő. Az apának örömet megbocsátjuk, ha túloz, ha nagyít, ha azzal dicsekszik, hogy leányája jobban tudja a földleirást, mint az egész abauji tisztikar. Haj, haj, — nem csoda, hiszen tőle tanulta! Ha fölteszik neki a kérdést, hogy Pétervárról az azovi öbölbe merre kell menni: végig elsorolja, mely tengerek jönnek, mely földek maradnak jobbra és balra a nélkül, hogy a mappa ki volna előtte terítve; sőt eredménynyel tanítgatja kisebb testvéreit is. Te érted, jegyzi meg Dessewffynek, miért tanítatom vele őket. Zsenim így mindég tanul, midőn tanít; atyja is tanulta a geographiát, midőn őtet tanította.“⁸²⁾

Kazinczy az ily helyzetekben, az ily jelenetekben, az ily behatások és elérzékenyedések között nem érzi az életet: sem eszten-deit, sem nehézségeit. Gyermekei közt egészen megfiatalodik. „Engem ez a sok, de mind ép és szép gyermek ifjit meg; mondja költői mély érzéssel és lélektani igazsággal. Gyönyörű élet, bár teherrel, gonddal!“⁸³⁾

Bizony gyönyörű élet! Dicséret és dicsőség feleségének, a ki részese és osztályosa, nem, nem, — gyökere és virága e boldogságnak. Évek tűnnek, évek jönnek: Kazinczy rajongása, szerelme Sophie iránt nem változik. Ha mégis valami panasza van ellene, az nem egyéb, mint hogy a túlságig jó, hogy a sok gazdasszonyi és anyai foglalatosság között túlságig hideg, legalább olykor. „Nagy kín a heves asszony, vallja pajkos bizalommal Dessewffynek, — de bizony az ily hideg vérű is az, az még az ötven esztendőt meghaladt embernek is!“⁸⁴⁾

Mosolyogjunk, s ne csodálkozzunk az ily férfiaszkodáson, hiszen bizonyos szenvedélyesség, bizonyos érzékiség Kazinczy egyik

⁸¹⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel Pest, 1860. 191—193 l.

⁸²⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. k. Pest, 1861. 213—214 l.

⁸³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 261 l.

⁸⁴⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I. kötet. Pest, 1860. 131 l.

emberi vonása. A mikor a Vay Ábris és Kazinczy Sophie menyegzőjéről ír, pajkoskodva fakad ki: „Ó Thalassió! Ó Thalassió! Be jó volna megifjodni és úgy járni, mint ők fognak 24 vagy 48 óra múlva. Ez a kívánság természetes; noha én dicsekedve említhetem, hogy betegeskedésem után helyreállott egészségem s jó éjeim voltak. Ezt oly vadság nélkül beszélem neked, mint a hogy Róma matrónái pirulás nélkül nyújthattak s nyújtottak áldozatot a kertek lampsacusi istenének.“⁸⁵⁾ Ám ez érzékisége és pajkossága mellett szent hűséggel viselkedik, s nem egyszer nemes büszkeséggel hozza fel, hogy őszinte lelkiismerettel elismételheti, a mit I. Károly angol király a vérpadról üzent feleségének, hogy még csak kívánsággal sem szeged meg soha hitét és férji köteleességét; hű jellemből és hű szerelemből, mert ő Sophien kívül mást nem szerethet;⁸⁶⁾ mert szívében az érzéki lobogás és eszményi imádás egyesül, minek megkapó bizonyossága egyik legmelegebb költeménye —
A z ő képe.

Már messzi a mézes hetek, havak, sőt esztendők után Sophie nincsen otthon. A mint Kazinczy ébred, szeme felesége leánykori képére esik, mely az ágyával szemközt levő falon függ. A felkelő nap arany sugarai belövellnek s éppen oda törnek. A költő elbűvölve és megihletve nézi: a múlt búbája s a jelen fénye elragadja.

Midőn a hajnal elveri álmodat.
S a fény orozva lebben rejtekembe,
Imádott kedves kóp! te tűnsz szemembe,
S ah, gyúladni érzem régi lángomat.

Ez ő! ez ő! kiáltom, s csókomat
A képnek hányom részegült hevembe'.
Így szólott, így járt, így mozgott, ölcembe
Így súlyyede, elfogadván jobbjomat.

S most ezzel folynak, mint egykor vele,
A titkos, édes, boldog suttogások,
Vád, harcz, megbánás, új meg új alkvások.

⁸⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I. kötet. Pest, 1860. 167 l.

⁸⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 12 l.

S midőn ezt üzöm, mint egykor vele,
Kél a nap, s bélő a jaloux-nyiláson.
S sugárral körüle glóriát von.⁸⁷⁾

V.

A Kazinczy szívének végtelen gyöngédsége és kimeríthetetlen jósága csak akkor érthető teljesen és ítélhető meg igazán, ha tudjuk: hogy az első pár esztendő után anyagilag egyre hanyatlik és romlik. A mig áldott, de félrevezetett édes anyja él, ki nem szakadulhat gonosz és alacsony öcsésének (a mint Józsefet kénytelen fájdalommal nevezni) gyámsága és kegyelme alól. Mert Széphalmon külön lakik és külön gazdálkodik ugyan, de a kicsi jószág csak önálló otthonról szolgálhat: teljes fentartásra kevés. Segítségre és pótolásra szorúl. Aztán 54 esztendő s korában függetlenül, helyzete valamennyire javúl: míg rövid idő múlva megint küzdelembe, pörbe, adósságba merül. Testvérei megrövidítik, sógora és sógorasszonya kismemmi: a legádázabb és legzaklatóbb meghurczoláson viszik keresztül. Óh, mennyi szükség, nem, nem, mennyi inség szakad Széphalomra! A szív elfacsarodik a részvétől és megdöbbenéstől, ha bizalmas leveleiben meg-megnyilatkozik, hogy a mester minő vergődéssel és kétségbeeséssel kapaszkodik a leghiúbb remények foszlánya'ba, hogy gondjai és gyötrelmei közt nem egyszer társaságban is megfélekedzik s elborúlva felsikolt gyermekeinek bizonytalan jövője miatt!

S mégis, óh, az édes ővéinek szeretete megvigasztalja és teljesen boldogítja! Van kedve, van vágya, van testi és lelki ereje dolgozni! Nem értök, mert hiszen az ő idejében az irodalom művelése csak áldozattal, nem jövedelemmel járó, — hanem a nemzetért, a nemzeti nyelvért! Költeményei, levelei, fordításai, kiadásai és válla latai külön és összesen e nagy és szép eszmének hódolnak: s ez eszme általok és bennök diadalmaskodik! Költői nyelvünk és izlésünk gyökeresen és üdvösen megváltozik!

De hát csakugyan üdvösen-e?

Oly kérdés, a mely ismételve és ismételve felvetődött, a mióta a nyelvújítás megindúlt, a mialatt éles és heves harcza folyt, a mióta a győztes neológok diadalmi újjongásai között bevégződött. Az

⁸⁷⁾ *Abafi Lajos*: Kazinczy Ferencz összes költeményei. Budapest, 1879. I. kötet. 49 l

orthologia lobogója a Versegly Ferencz, Beregszászi Pál, Ruszek József és Somogyi Gedeon leverésével majd halálával nem bukik el egészen, nem szakadozik szélyel, — a porból, a hova az orthológok fáradt kezükből ejtik, s a hova a neológok szenvedélyök tüzeben letapossák, újabb és erősebb nemzedék fölemeli s majdnem két évtized óta magasan lengeti, hol támadva, hol védekezve viselve hadat a nyelvújítás hősei és hagyományos utódai ellen.

Nem itt a helye a nyelvújítás harcának részleteiről és izgalmairól szólni; csak mint a Kazinczy életének és pályájának eredménye jó kérdésbe: hogy csakugyan üdvös-e az okozta változás?! hogy helyes-e vélekedésünk, helyes-e megjegyzésünk, melyet az imént, ítélet gyanánt, amúgy előlegezve oda vetettünk?! Hiszen a nyelvújításról, mint nemzetünk szellemi fejlődése újabb történetének viharos és korszakos eseményéről, annyi különböző felfogás található a magyar irodalomban!

Nem emlékezünk meg a küzdő felek véleményeiről és állításairól, hiszen ők a küzdelem zajának közepette sokkal izgatottabbak és hevesebbek, elfogultabbak és féltékenyebbek egyfelől az ügynek, másfelől saját dicsőségüknek kockáztatása miatt, — semhogy túlzásba ne esnének. A mikor körültekintünk, hogy a különböző felfogásról tájékozódjunk és tájékozást adjunk s ellenök vagy velük a magunk ítéletét igazoljuk: csupán oly írókra leszünk tekintettel, kik a harc kivívása után még évtizedekig vagy évtizedek múlva élnek, így irodalmi meggyőződésüket a bevégzett tényről lehiggadott vérrel és nyugodt megfontolással, a fejlődésnek szükségére, vagy a tudomány okaira építő tárgyiasággal alkotják meg. Fogarasi János és Toldy Ferencz, kik ifjúságuk túláradó buzgóságában csatlakoznak a széphalmi vezér táborához, s ott mint vakmerő és hirtelenkedő előőrsek nem egyszer áttörnek a fegyelmen és határon, — évtizedek múltával, az idők távolából nézve vissza, tisztességes önmegtagadással elítélik a saját heveségüket, de lelkesedve emlegetik az elvet, a melynek hódoltak. Fogarasy, a mikor az orthologia megint sorakozik és támad, a nyelvújításnak védelmére kel és sok ügyekezettel, de egyszersmind sok tévedéssel magasztalja azt;⁸⁸⁾ Toldy pedig büszke önérettel hangoztatja, hogy az irodalom és élet

⁸⁸⁾ *Fogarasi János: Az új szókról. Budapest, 1875.*

azóta bátran és szerencsésen haladt az új törvény útain; s összevetve a Pálffy Sámuel, vagy akár Verseggy Ferencz románjainak nyelvét a Jókai és Kemény regényeik nyelvével, Palóczi Horváth Ádám és Sebestyén Gábor nyelvét a mai vigjátékirókéval, Katona és Kisfaludi Károly nyelvét a Shakespeare-fordítóink nyelvével; ott a Kulcsár, itt a mai jobb vezércikkírók nyelvét, ott a Tudományos Gyűjtemény, itt a Budapesti Szemle nyelvét, ott Budai és Horvát István, itt Horváth Mihály és Szalay történeti előadásait, szinte csak a nyelvet tekintve, az 1825-iki és 1875-iki országgyűlések, valamint törvények és törvényszékek nyelvét, végre az egykori Teleki és ismét a mai Andrássy-salónok társalkodási nyelvét, s így tovább a végtelenig, fölemelt fővel és hanggal kérdi: csak a mi és nem nagy részben a mikép érezteti-e azt a roppant haladást, melyet más nyelv csak egy pár századon át mutat föl? S nem hiszi, hogy valaki visszaóhajtáná ama kor nyelvét és feláldozná neki azt, melyet nemzetüöknek a neologia teremtett; — oly bátran és szerencsésen haladtunk!⁸⁹⁾

Az orthologia új vezérei, Szarvas Gábor és Volf György, a nyelvújítás fölötti pálczát törnek.

Szarvas a mai kifejlett nyelvtudomány összes ismereteinek és törvényeinek kérlelhetlen szigorúságával és következetes alkalmazásával bizonyítgatja, hogy midőn új íróink nyelvünket gazdagítani, csinosítani, művelni akarták, erőszakosan és törvénytelenül, alapjában és részleteiben hibásan jártak el; s nyomatékkal hirdeti, hogy nem akarja ugyan elvitatni azon férfiak érdemét, a kik nyelvüök újjászületésében fáradoztak, sőt inkább a legnagyobb köszönettel és elismeréssel adózik nekik; de ez érdemöket nem terjeszti ki arra a lázas s egy jobb ügyre méltó tevékenységre, mely törvényt és korlátot nem ismerve valódi dühvel állott neki a szógyártásnak, s kell vagy nem kell, fúrta-faragta, ásta-véste, szabdalta, tákolta rakásra a szókat, s példájával tág kaput nyitott a féktelenség előtt, a melyet feltartani alig lehet többé.⁹⁰⁾ Volf György még élesebben nyilatkozik a nyelvújítók amaz elve ellen, hogy minden nyelvet lehet, kell és szabad újítani; de a módot nem a nyelv s a határt nem a nyelv törvényei-

⁸⁹⁾ Toldy Ferencz: Az új magyar orthologia. Budapest, 1875. 3 - 4. l.

⁹⁰⁾ Szarvas Gábor: A nyelvújításról. Budapest, 1875. 3 - 5. l.

nek foglalatja: a grammatica, hanem az író szabja meg; hogy ez ellen még a nemzethez sincs fölebbezés; mert ilyen elvvel az ő kifakadása szerint még az angyalok nyelvét is tönkre lehet tenni, nem csak a szegény halandókéét. Ez nem művelés: hiszen a mikor művelünk, nem rontjuk le a régi tehetségeket, sem újakat nem adunk, hanem csak a meglevőket segítjük lehető tökéletességükre; azért kezen és ismételve kijelenti, hogy ez nem nyelv művelés, hanem a mint nevezik — nyelvújítás, s ily értelemben nyelvrontás. S ha Kazinczy előtt nyelvünk csakugyan szegény, habozó, ügyetlen volt, a mint elismeri ő is, oka abban fekiúdt, hogy nyelvünket egy hosszú századon át parlagon hevertették, iskolából, tudományból, törvénykezésből, a társas életből, szóval mindenünnen kirekesztették, sőt fitymálták, lenézték, megvetették. Ily állapotban mi mássá lehetett, mint tünývá, ügyetlenné, szegénnyé! Nyelvújítóinknak tehát, mint újítóknak semmi érdemök; de van más érdemök, örök időkre szóló érdemök, hogy ők vívták vissza a magyar nyelv volt jogait.⁹¹⁾

Thewrewk Emil és Imre Sándor közvetítő álláspontot foglalnak el. Thewrewk elismeri, hogy a nyelvújításra szükség vala, mert a külföldi művek tanulmányozása és utánzása következtében ezer meg ezer új eszme került nyelvünk vérkeringésébe, mikre megfelelő szóval nem birtunk, miknek kifejezésére új szokat kellett alkotni. „A nemzet ugyan nem egyszer tiltakozott a nyelven ejtett erőszak ellen, mondja; de a szellemébresztő törekvés, az irodalmi siker s a hazafüü öröm, mely az íróta a nemzetiség papjául tisztelte, oda vitte a dolgot, hogy a nyelvújítás teljes diadalt aratott. S méltán, mert irodalmi szempontból csakugyan az, s hazánk történelme Kazinczyt és követőit mindig, mint művelődésünk érdemdús bajnokait fogja emlegetni.“⁹²⁾ Imre Sándor ráutalva nyelvünk kétségbeesett állapotára Kazinczy előtt, arra a következésre jut: hogy a nyelvújítás ügye a nemzet életkérdésévé, — s a nemzet nem sokoldalú, de mozgalmas és erősen liúktető nyilvános életének és a kezdők hevével felkarolt tudományosságnak szükségévé lett. Így jutott győzelemre Ma már a tudományos nyelv kincseinek nagyobb részét teszik a megújított szók, sőt a közélet fontosabb szavai is újjá-alakítás műveletén mentek által, és a családi legbensőbb kör nyelvezete is bő-

⁹¹⁾ Szarvas Gábor: Magyar Nyelvőr. Budapest, 1874. III., V. 55—56. I.

⁹²⁾ Ponorí Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei. Budapest, 1873. 46. I.

vebbé, szebbé és nemesebbé lett. Sőt nemcsak ezt a fényes elismerést állítja ki az újításról, hanem ráadásul még azzal toldja meg: hogy a nép kellő szeretettel fogadta el a megújított nyelvet, mely az ő benső életére is művelőleg hatott; mindamelllett az önkényes és törvénnyel ellenkező eljárást, melyre az egyéni tetszésnek uralkodó elvül fölállítása vezetett, tévedéseivel és hibáival egyetemben meg-
rójja, mert a mint találólag kifejezi: a nyelv a nemzet tulajdona; ennek közlekedési eszköze, gondolatainak és érzéseinek magyarázója; a nemzet családi és társadalmi, tehát magános és legbensőbb kedély-
életére tartozik és annak felel meg. Minden egyes szónak változtatása, kisebb-nagyobb mértékben hat azon benső életre és gyökereire, a szellemiségre is.⁹³⁾

Imhol, irodalmunk és nyelvtudományunk legkitünőbb munkásai közül 6 országos tekintély, s minő különböző felfogással! Fogarassy és Toldy a jobboldalon az elv miatt védik a tévedéseket, botlásokat, hibákat is; Szarvas és Volf a szélsőbalon a tévedések, botlások, hibák következtében üldözik az elvet is; Thewrewk és Imre a középpárton mérsékelni és közvetíteni törekszenek, elismerve elvben az újítást, de hibáztatva az alkalmazást, a kivített; s mind a két oldal felől elégedetlenséggel, sőt kicsinylő gúnnyal is találkozunk. Fogarassy és Toldy előtt az irodalom fejlődésének szüksége, Szarvas és Volf előtt a nyelvtudomány törvényeinek követelménye dönt; Thewrewk az elméletet vallja, de az életnek enged; Imre a grammaticúra és aestheticúra egyképpen hivatkozik. Még leginkább ők közelítik meg az igazságot, mert a nyelvújításról, mint irodalomtörténeti eseményről nem lehet egyoldalúlag itélni: nemcsak a nyelvnek, hanem az izlésnek is megújodása és nemesedése volt az; éppen azért nagy eszme, kétszeres szükségesség! „Nyelvünket — a mint Gyulai Pál helyesen és szépen körvonalozza — meg kellett tisztítani az idegen keveréktől s kifejezni azon eszméket, melyeket fejlődő műveltségünkkel nyertünk . . . Költői nyelvünk és prózánk durva körnapiságba, szín és jellem nélküli laposságba süllyedt, irodalmunkban kiveszett a stil-érzék. Kazinczy az idegen példányokra mutatva, izlést sürgetett, eredeti és fordított munkáiban példát adott a költői és prózai stil különböző, saját nemeire, s új vagy szokatlan szókötési formákat ho-

⁹³⁾ *Imre Sándor*: A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hiás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjaira. Budapest, 1873. 8—13 l.

zott divatba. E két irány gazdag eredménye ma már nemzeti kincsünké vált; nyelvünk megtisztult, megnemesedett s a költészet, szónoklat, társalgás és tudományos előadás legfinomabb árnyalatait is kifejezni képes; költői és prózai stílusunk saját nemei szerint erőt, fenséget, szint, fordulatosságot, könnyedséget s kellemet nyert s a művészet európai színvonalára emelkedett. Azonban a két iránynak nagy tévedései és túlságai is vannak; a sok jó és szükséges szó mellett sok roszat és szükségtelent is nyertünk, s a csin és fordulatosság örve alatt idegenszerűségek is csúsztak be szókötésünkbe s a művészi és magyaros nem mindég tudtak összeolvadni.“⁹⁴⁾

Igen, csak ismételhetjük, hogy költői nyelvünk és izlésünk Kazinczy vezetése és hatása alatt gyökeres forradalmon esik keresztül, s üdvösen átváltozik; mert nem e nyelvtudósok egyoldalú és merev törvényességének szempontja, hanem a nyelvnek és izlésnek fölemelkedése és megnemesülése adja meg az alapot, a melyről visszanezve a Kazinczy előtt tespedő nyelvre és irodalomra s végig tekintve a Kazinczy után virágzó költészetben és tudományon, a megújódott nyelven és az éltető új szellemen, az üdvös fejlődést el kell ismernünk.

Vajjon, ha a nagy francia forradalmat kellene megítélnünk, hogy a francia nemzetre s az európai nemzetekre minő hatást gyakorolt: nem látnánk e viharos forradalomban egyebet, mint azt a népsöpredéket, mely Maillard kalauzolása mellett kiáradva mint a tenger, Versaillesnak közeledik, ott a nemzetgyűlésbe zúgva betör, a királyi kertet elfoglalja és a palotát megvívja, Ő felségöket rémületbe zaklatva és Párisba kényszerítve, tekintélyök letapodásával; nem látnánk egyebet, mint a meg-megvillanó guillotinet, a mint dolgozik és egyre dolgozik, míg a király és királyasszony, a derék Bailly, a tudós Lavoisier, a lángoló Chenier, az álmodozó Corday Sarolta, az egyetlen költői sугár az indulatok e rémületes éjszakájában, míg a nemes girondeiak, Vergniaud és társai, a titáni Danton és a tengerzöld Robespierre, a nagy megvesztegethetetlen, összes követőikkel alatta elvérzenek, míg végre a Forradalom, mint a regubeli Chronos saját gyermekeit fölemészti; nem látnánk-e egye-

⁹⁴⁾ *Gyulai Pál*: Emlékezésedek. Budapest, 1875. 26—27. l.

bet, mint Parens-t, a boissise-le-bertrandi papot, a mint a nemzeti gyülekezethez levelét írja, s az ostoba Gobelt, a párisi alkotmányos püspököt, a mint a nemzeti gyülekezet előtt megjelenik: hogy nincs isten, hazugság volt, a mit eddigelő hirdettek; mint mamsell Candillet és madame Momorot, kik az Ész isteneiként az oltárokon elhelyezkednek; mint a szamaras meneteket, a carmagnole completkat, a Ronsin seregét, a mint Párison és Franciaországban át éktelen üvöltéssel végig tombolnak?! Lehetetlen! Ha ezek miatt elítélnék a nagy forradalmat s nem vennők figyelembe főleg azt a roppant haladást, melyet az emberi méltóság s polgári szabadság általa nyert, — igaztalanok lennénk.

Az újítás is forradalom volt, a nyelvnek és izlésnek forradalma, önkényes, erőszakos, túlzó, tévedésekkel és hibákkal teljes: — de eredményében végtelenül üdvös!

Széchy Károly.
